

LÄROBOK
I
ESTLANDS GEOGRAFI

Av *J. MATKUR*

ÖVERSÄTTNING
FRÅN ESTNISKAN AV
N. LINDERSTAM

jämte

några ändringar och tillägg av
J. BLEES

GÖTEBORG 1923
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

LÄROBOK
I
ESTLANDS GEOGRAFI

Av *J. MATKUR*

ÖVERSÄTTNING
FRÅN ESTNISKAN AV
N. LINDERSTAM

jämte

några ändringar och tillägg av
J. BLEES

GÖTEBORG 1923
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

Tryckningen har bekostats av Riks-
föreningen för svenskhetens beva-
rande i utlandet och dess vänner.

FÖRETAL.

Föreliggande lärobok, som är utarbetad med hänsyn till fjärde årsklassens behov, företräder på sätt och vis en ny riktning för hembygds-kunskapens meddelande i våra skolor. Till grund är lagd landsdelarnas olika naturbeskaffenhet, varigenom lärjungarna lättare lära sig förstå sambandet mellan landets fysiska beskaffenhet samt dess närings- och kulturliv.

Vid ämnets behandling har författaren begagnat sig av sina personliga erfarenheter såsom lärare. Kännedom om den fysiska geografin har jag sålunda meddelat på de ställen, som jag funnit vara de lämpligaste. Det historiska och förhistoriska elementet, som i hittills utgivna läroböcker fått en framskjuten plats, har jag helt och hållet utelämnat såsom icke hörande till geografin.

Då jag har velat åstadkomma en billig och för alla tillgänglig lärobok, har jag måst låta den få en anspråkslös utstyrel. Kartor, tillräckligt goda och järaglagda, skulle ha betydligt ökat dess pris. Vägkartor, vykort och annat material torde för uppfinningsrika lärare kunna utfylla denna brist.

Såsom källor har författaren jämte artiklar i tidskrifter och kalendrar begagnat följande arbeten:

M. Kampmann, Eesti kodumaa, I.

Kupffer, Baltische Landeskunde.

Schmidt, Untersuchungen über die silurische Formation Estland etc.

Becker, Otepää moräänmaastik.

Becker, Martsa kalda profil.

Jürgens, Tasaki ja Turpi kodumaa geograafia õperaamatuid.

Spuhl—Rotalias handskrivna anteckningar och meteorologiska uppgifter m. m.

Till sist uttalar författaren den förhoppningen, att hans anspråkslösa arbete måtte egga till en kritik, som bidrager till att lösa dunkla frågor och jämna vägen för kommande läroböcker av samma slag.

Geografiska grundbegrepp.

1. Avstånd.

Visa, hur lång en meter är!

Mät ut en meters längd på väggen!

Klassrummets längd är m., bredd, m., höjd m.

Skolhusets längd m., bredd m., höjd m.

Skolvägens längd m.

Från skolan är det 3 km. till

5 km. till

10 km. till

Visa på kartan, var skolan ligger!

Visa med en linje på kartan, vilka orter som ligga 10 km., 30 km., 50 km., 100 km. från skolan (byn).

Mät ut på kartan och beräkna sedan i kilometer avstånd hemifrån till närmaste kust,

järnvägsstation,

stad,

huvudstaden,

Dorpat.

2. Väderstreck.

Vilka byar ligga norr, söder, öster, väster om skolan?

I vilket väderstreck från hemorten ligger

Finska viken,

Ösel,

sjön Peipus,

Reval,

Munamägi?

3. Höjd och djup.

Säg höjden på det träd, som står vid skolgrinden, från marken till toppen, i meter!

Säg brunnens djup från marken till vattenytan!
vattenytan till botten!

4. Ytstorlek.

Rita på klassgolvet med kritan en yta, som är 1 kvm. stor!

Hela klassrummets golvyta är kvm.

Skolgårdens ytstorlek är kvm.

Nämn en markyta i närheten av skolan, som är 1 kvm.!

Hemkommunens ytstorlek är kvm.

Rita klassrummets yta i skalan 1:50, 1:100, 1:200!

5. Invånareantal.

Medlemmarnas antal i din familj.

Invånarnas antal i byn,
kommunen,
närmaste stad.

Huru många människor finnas i kommunen per kvadratkilometer?

6. Klimat.

Skriv upp, huru många grader Celsius termometern visar
klockan 7 på morgonen,
2 på middagen,
6 på aftonen.

Lägg nu tillsammans graderna, sedan du fördubblat aftonens gradtal, och dela summan med fyra. Det erhållna talet visar dagens medeltemperatur.

Lägg nu vid månadens slut tillsammans alla dagarnas medeltemperatur och dividera summan med dagarnas antal. Det erhållna talet visar månadens medeltemperatur.

Lägg vid årets slut tillsammans alla månadernas medeltemperatur och dela summan med 12, så får du årets medeltemperatur.

För att veta en Orts klimat behöver man känna:

1. årets medeltemperatur,
2. juli månads medeltemperatur,
3. januari månads medeltemperatur.

År 192..

Högsta temperaturen visade termometern den..... med
... grader.

Lägst temperaturen visade termometern den..... med
... grader.

På närmaste hav, flod, sjö.....gick isen upp den....., frös
isen den.....

Den sista snön smälte bort på åkrarna den.....

Stararna kommo den.....

Svalorna kommo den.....

Häggen började blomma den.....

Rågen mejades den.....

Svalorna flyttade den.....

Stararna flyttade den.....

Den första frostnatten den.....

Kölden gjorde marken frusen första gången den.....

Anteckna under årets lopp alla regndagar med uppgift
om, med vilken vind regnet kom.

Estland.

Våra mödrar hava i vår barndom lärt oss modersmålet. Varje dag begagna vi det i hemmet och i umgänget med våra grannar. Allt stort, som våra fäder verkat, allt ädelt de tänkt, är i våra hävder upptecknat och givet oss i arv på detta språk. Med det ha vi tänkt våra skönaste tankar. Därför är det språket för oss kärare än något annat.

Alla, som äro födda i Estland, höra till det estländska folket, även dess svensktalande undersåtar. Tillsammans utgöra de ungefär 1 million 100.000 människor.

Huru många gånger större är folkmängden i Estland än i din by?

Estland ligger vid Östersjöns östra strand. Det begränsas i norr av Finska viken, i öster av Ryssland, i söder av Lettland.

Till yttinnehållet är Estland 46.500 kvkm.

Visa Estland på kartan, dess gränser!

Sök upp de största havsvikarna och läs deras namn!

Gör på samma sätt med sunden och öarna längs kusten!

Vilka folk äro Estlands grannar?

Huru många gånger större är Estland än din hemkommun?

Med avseende på ytbeskaffenhet, klimat och natur skilja sig landets olika delar ganska väsentligt från varandra. Utgående från dessa skiljaktigheter delar man Estland i följande delar:

1. Nordestlands skifferbrink med underliggande strandlågland.
2. Hällslätten.
3. Västra kustlandet och öarna.
4. Västlandets kärr- och sumpbälte.
5. Nordestlands vattendelare.

6. Morasbältet.
7. Landet bakom kärren.
8. Peipus lågland.
9. Dorpats bergland.
10. Vörtsjärvs lågland.
11. Fellinska åkerbygden.
12. Pernaus kärr- och skogsbygd.
13. Sydestlands högland.

Låtom oss nu lära känna varje landsdel särskilt och se, hur folket lever och arbetar. Sedan skola vi jämföra, vad vi se, med naturen och livet i vår hemtrakt.

1. Nordestlands skifferbrink.

Estlands norra kuststräcka mot Finska viken utgöres av en hög brink, som än höjer, än sänker sig och bildar vikar och halvöar ifrån Narvafloden till Baltischportsviken samt sträcker sig ända över till Rågöarna och Odensholm. Högst reser den sig i öster vid Ontik, där den höjer sig till en 60 m. hög och brant klippmur. Mot väster sänker den sig åter småningom, så att den i Baltischport står blott 30 meter och på Odensholm 12 m. över havet.

På skifferbrinken blottas vårt lands fasta berggrund. Överst ligger ett ända till 10 famnar tjockt kalkstenslager, som är sammansatt av flera skikt. På liknande skifferlager vilar hela Estland. Över kalkstenen ligga mestadels lösa jordlager. Ju längre från stranden man kommer mot söder, desto tjockare blir jordlagret. I södra Estland ligger mellan kalkstenen och de lösa jordlagren ytterligare ett tjockt sandstenslager.

Såväl kalkstenen som sandstenen ha en gång legat under vatten och varit havsbotten. Det visa de i dem funna försteningarna av havsdjur. Estland måste sålunda förr hava varit en havsbotten, och den norra delen har tidigare höjt sig ur havet än den södra.

Längs kusten hava havsvågorna på flera ställen urholkat brantens hållvägg eller åstadkommit djupa skrevor i den. Ibland har vattnet vällt fram med sådan kraft, att det utgrävt riktiga grottor, över vilka hällen hänger fram såsom en takås. Andra sådana åsar ha vågorna brutit

sönder, därom vittna framför brinken liggande kalkstenshögar.

Men i allmänhet når vattnet icke fram till brinken, utan mellan densamma och havet ligger en bredare eller smalare strandremsa, det s. k. strandlåglandet.

Fastlandets successiva höjning.

Enligt gjorda rön höjer sig vårt land småningom ur havet, för varje trettioårsperiod ungefär en fot. Havsbotten stiger mera synbart på grunda ställen, t. ex. vid stränder och bland undervattensskär. På så sätt har strandlåglandet uppstått.

Sandens hopande vid havsstranden.

Floderna föra med sig sand och lera under sitt lopp mot havet. I havet sjunker det medförda grumset till botten. Sanden sjunker strax utanför flodmynningen, leran längre ut till havs. Vid storm och hög sjö lyftes sanden åter i rörelse och föres av vågorna mot stranden. Så bliva havsstränderna vanligen sandiga, isynnerhet där floder utfalla. (Jfr Narvaflodens mynning.)

Längs en del kuststräckor bildas på detta sätt ändlösa sanddrivor, vilka i stormväder yra vida omkring och fördärva närliggande åkrar och ängar, ja, kunna bringa skada över hela bysamhällen.

Över den höglänta brinken bana sig några floder väg till Finska viken. (Sök dem på kartan och säg deras namn!) Då de störta sig utför branten ned till låglandet, uppstå forsar, än högre, än lägre, allt eftersom branten är mer eller mindre hög. Under tidernas lopp nöter sig flodens vatten allt djupare in i kalkstensfåran, och forsarna tära sig väg genom branten. Därigenom minska dessa i höjd och styrka.

Klimatet på Estlands nordkust är kallare i öster och varmare i väster. Ju längre åt väste, desto mildare äro vintrarna och desto svalare somrarna. Vid Narvas mynning är medeltemperaturen i januari -8°C. , i juli $+17\frac{1}{2}^{\circ}\text{C.}$, medan den i Baltischport under samma månader är resp. $-5\frac{1}{2}^{\circ}\text{C.}$ och $+16^{\circ}\text{C.}$

Skifferbrinkens natur är intressant och växlande. På några ställen ligger kalkstensgrunden naken, på andra ställen växer en kraftig, mörkgrön barrskog, på andra ställen åter är den betäckt med en yppig grönska

Från brinkens högsta ås öppnar sig en storartad utsikt över det blånande havet. Strandsänkan nedanför är än betäckt av savrik lövskog, än lyses den upp av den glitterande sandstrandens ljusgula färgtoner. Skifferbrinken är ett av vårt lands egendomligaste och vackraste landskap.

Nordestlands strandbor äro ester. Blott på Nargö, Rågöarna och Odinsholm bo svenskar, vilka där haft sitt hem sedan urminnes tider.

Strandbefolkningens huvudnäring är fiske. Fisken säljes i städerna och till lantbefolkningen i det inre av landet. Den viktigaste fisken är vassbuken (kilon), som konserveras (inlägges i bläckburkar) och under namn av »Revalskilo» säljes även till utlandet. I jämförelse med svunna tider har fisktillgången på grund av den rikliga och hänsynslösa fångsten märkbart avtagit.

Jordmånen är mager, sandig och stenbunden. Potatis odlas till husbehov, men brödsäd hämtas från det inre av landet i utbyte mot fisk.

Betydelsefullare än jordbruket är boskapsskötseln, som går bra till, tack vare strandsänkans lerrika ängsmarker. Ängarna gödslas med den havstång, som storm och vågor kasta upp på stränderna.

En värdefull biförtjänst giver sjöfarten. Segelskutor hållas av ett par tre män tillsammans och lämna sina ägare ganska god förtjänst med fraktfart på Finska viken och Östersjön.

Vid Nordestlands havsvikar och sund ligga flera städer och köpingar. Den förnämsta bland dem är:

REVAL (TALLINN), som ligger vid Revalsviken på de båda Dom- och Laxbergen samt på den sandiga strandsänkan mellan dessa berg och havet.

Med sina 120.000 invånare är den vårt lands största stad och har en mängd ståtliga byggnader, statyer, torg och esplanader.

Reval är Estlands huvudstad och säte för våra högsta

statliga institutioner: riksdagen, ministerierna och de centrala ämbetsverken.

Därjämte är Reval vårt lands största handelsstad. Den har en öppen hamn, som skyddas av små öar mot havets stormar. Hamnen besökes varje år av många inländska och utländska fartyg. Järnvägar förena staden med andra städer i riket (vilka?) och med utlandet. Till Ryssland går en livlig transitohandel över Reval.

Den är även landets största fabriksstad. En mängd stora fabriker bearbeta och förädla in- och utländska råvaror och ge tusentals människor arbete och utkomst.

Av inhemska råvaror beredes papper, cellulosa, tändstickor, möbler, tegel, kalk, ylle- och linnevaror, garn, hudar, skinn, skodon, soda, sprit, öl, likör, tobak, mjöl, konserver m. m.

Av utländska råvaror tillverkas maskiner, lokomotiv, järnvägsvagnar, ångbåtar, metallvaror, ylletyg, konfekt, m. m.

Reval är det andliga livets medelpunkt i Estland. Där utkomma de största tidningarna, där finnas skolor av olika slag: folk- och mellanskolor, högre aftonskola, tekniskt läroverk, musikskola, konstskola, jordbruks-, navigations- och handelsskolor samt seminarium. Där äro muséer och teatrar, tryckerier och bokförlag m. m.

Väster ut från Reval ligger BALTISCHPORT (BAL-TISKI) vid en vik med samma namn. Den lilla staden, som knappt har 1.000 invånare, är mest känd för sin isfria hamn.

Öster ut från Reval vid Papenviks (Papilaht) strand ligger LOKSA köping och hamn. Där äro rikets största tegelfabrik och sågverk samt en skeppsdocka, i vilken flere fartyg samtidigt kunna uppdragas för reparation.

I KUNDA och ASSERIN (ASERI), där blå cementlera fås, äro stora cementfabriker. Från båda fabrikerna utgå bispår till Reval—Narva järnväg, men den mesta cementen transporteras sjövägen från fabrikshamnarna. Emedan hamnarna äro grunda, kunna de stora fartygen dock ej gå in där, utan måste förankras ute till havs, dit varor-

na föras från hamnen i stora pråmar. Båda fabrikerna sysselsätta en stor arbetsstyrka (i Kunda funnos före kriget över 1.000 arb.) och omkring dem hava stora köpingar uppstått.

Cement är ett fint dammliknande pulver, som blir stenhårt, när det fuktas. Det användes till byggnader såsom bindemedel eller murbruk och beredes av kalk och lera.

Vid mynningen av Narvafloden på en låg sandstrand vid grönskande barrskog ligger den stadsliknande köpingen HUNGERBURG (JÖESUU) med sin hamn. Där omlastas anlända varor i flatbottnade pråmar och föras på floden upp till Narva.

Liksom andra vid flodmynningar belägna hamnar lider Hungerburg hamn av den olägenheten att ofta behöva muddras. Floden för nämligen med sig sand, som vid mynningen sjunker till botten och av havsvågorna föres tillbaka till stranden och uppgrundar hamnen.

Den hälsosamma barrskogs- och havsluften samt den härliga stranden locka varje sommar dit skaror av stadsbor, för vilkas räkning hundratals villor blivit uppförda.

Icke blott Hungerburg utan längs hela Nordestlands kust ligga villor och sommarställen, dit tusentals stadsbor söka sig ut från stadens kvalm. De förnämsta sommarorterna äro Merikyla, Sillamägi, Vainupää, Kaspervik (Käsmu) (med navigationsskola), Loksa, Birgitten (med en gammal ruin efter ett Birgittinerkloster), Strandhof (Rannamöisa), Laulasmaa m. fl. Sommargästerna giva ortsinvånarna en avsevärd biinkomst för mat, husrum, arbete och skjutsar.

2. Hällslätten.

Söder om Skifferbrinken, från Baltischports vik till Jaggowals (Jägala) flod, utbreder sig ett åt söder något sluttande slättland, som kallas Hällslätten. På några ställen når skifferlagret ända upp till jordytan och ligger

där alldeles naket, på andra ställen betäckes det av ett tjockt sandlager.

På den stenbundna marken är växtligheten torftig. Inga träd kunna växa, och typiska representanter för växtvärlden äro enrisbuskar, hälleknopp och mossor. Blott medan vårvätan varar, frambringa dessa enrisar någon grönska. Och när sommaren kommer, vissnar den vanligen åter bort, särskilt när torka råder. Den bästa hedmarken är dock uppodlad till åkrar, men dess magra och steniga jord kan blott under regniga år bära tillfredsställande skörd.

Något gynnsammare villkor för växtligheten giva sandmoarna. Där växer tallskog och ljungsnår, som med sina rötter binda sanden. Då barren från tallskogen beständigt multna, förvandlas sandmon under tidernas lopp till odlingsbar mylljord.

Man söker att binda flygsanden med planteringar av tallskog och ljung för att med tiden få brukbar jord. Dylika planteringar har stadsstyrelsen i Reval låtit göra på sandslätten omkring Övre sjön (Ylemistejärvi), den sjö varifrån hela staden får sitt vatten.

Intressant är Jegerlechts (Jöelehtme) flod, som är en biflod till Jäggoval, därför att den plötsligt försvinner under jorden och flyter där nere nära två kilometer. Sedan kommer den åter fram mellan skifferlagren och flyter vidare till Jäggoval.

Bebyggarna leva, trots de magra villkoren, av jordbruk och boskapsskötsel. Såsom man förstår, fordrar den magra jorden ett påkostande och tråget arbete.

Biförtjänster får folket i stenbrotten, där kalksten brytes och bearbetas till byggnads- och trottoarsten eller brännes till kalk. Även sådan sten finnes, som lämpar sig för tillverkning av slipstenar och brynstenar.

Vid Ihasalu vik har man börjat framgräva fosforsten ur jorden. Den söndermales och användes till gödningsämne för åkrarna.

I Vasalem brytes en marmorlik sten, som användes för

tillverkning av gravkors, bordskivor, bildstoder m. m. Under namn av Vasalems marmor exporteras den även till utlandet.

Den närmaste staden, till vilken befolkningen för sina produkter och där den gör sina inköp, är Reval.

Bland köpingarna äro följande värda att nämnas:

KEGEL, [Keila), vid en knutpunkt för järnvägen, med banor till Reval, Hapsal och Baltischport.

NÖMME, vid järnvägen, omgiven av härlig tallskog och sommarort för Revalsborna.

3. Västra kustlandet.

Den väster om Nordestland liggande kusten är låg, grusig och sandig.

De båda Hapsal- och Matsalvikarna dela kustlandet i tre delar.

Intressant är att giva akt på fastlandets gradvisa tillväxt och på vattnets uppgrundande mellan fastlandet och öarna.

Tillväxten sker huvudsakligen vid de inreliggande stränderna, vilka skyddas för det öppna havets stormar. I skydd av land sjunker där slammet, som havsvågorna fört med sig, till botten och fyller småningom de grunda vikarna. Sjögräset på stränderna bidrager i sin mån till deras uppgrundande.

Härtill kommer, att den redan förut nämnda stigningen av hela fastlandet påskyndar torrläggningen.

Nuckölandet, som förr var en ö, har sammanvuxit med fastlandet och blivit en halvö. Hapsals vik blir allt grundare och allt längre ut går det torra landets förelöpare: sjögräset.

Kasars flod hjälper till att fylla Matsals vik. Från det inre av landet för den med sig sand och lera. Den förr så berömda, fornestniska krigshamnen i Matsal är nu förvandlad till en grund, dyig vik.

De uppgrundade innervikarna äro omtyckta uppehållsplatser för alla slags häckande och flyttande sjöfåglar samt giva med sin vass och sitt starrgräs rikligt höfoder för kreaturen.

I norra delen av Västra kustlandet växa väldiga barrskogar, där tack vare den lätta transporten stora avverkningar kunnat bedrivas.

Jorden är mager, antingen sandig eller uppfylld av kalkstensgrus. Fet mylla förekommer sällan. Det oaktat är jordbruket västbornas huvudnäring. Mest odlas råg och potatis. Starrängar och kärrmarker gynna boskapsskötseln.

Strandborna hava en betydelsefull inkomst från fisket. Men till följd av det hänsynslösa och klandervärda fångstsättet har tillgången märkbart avtagit.

Även åt skeppsbyggeri och fraktfart ägna sig strandborna på många platser.

I trakten av Hapsal ligga kalkstensbrott, där man tillverkar byggnadssten.

Västlandets befolkning är till största delen ester. Men i Nuckö församling är huvudparten (omkr. 3.000 personer) svenskar; i Neve, Vichterpal och Korkis finnas några hundratal svensktalande personer.

Fordom var svenskarnas antal betydligt större. De befolkade hela västlandets kustland, ön Dagö samt troligen också Ösel. Men under tidernas lopp ha de sammansmält med esterna, och blott på några få öar och kuststräckor hava de kunnat bibehålla sin nationalitet.

Västra kustlandets enda stad är HAPSAL (HAAPSA-LU), som ligger vid en vik med samma namn. Hapsals vik skyddas av Nuckö udde, Ormsö (Wormsö) och Hästholmen mot havsstormarna.

Hapsal är en liten stad med 5.000 invånare. Dess största märkvärdighet är dess hälsogyttja, som lockar skaror av sommargäster dit för att med gyttjebad söka återvinna sin hälsa. En gammal medeltida slottsruin står kvar

med en kyrka, som ännu är i bruk. Hamnen är icke tillräckligt djup för större fartyg, 7 km. söderut ligger den djupare Rohukyla hamn.

I den del av västra kustlandet, som är på södra sidan om Matsals vik ligger LEAL (Lihula) köping med 600 invånare.

Vid Moons sund ligger VIRTIS köping och hamn. Därför uppehålls förbindelsen med Moon och Ösel.

Öarna.

Utanför Estlands västra kust i inloppet till Rigaviken ligga många öar, av vilka de största äro ÖSEL, DAGÖ, MOON och ORMSÖ (WORMSÖ).

ÖSEL (SAAREMAA).

Ön (tillsammans med Svorbe, Sörve halvö) är omkring 2.600 kvkm. stor och har till största delen en jämn jordgrund av kalkstensgrus, vilken delvis täckes av djupa sandlager. Sanden bildar på några ställen långa jämnlopande drivor eller kammar.

Stränderna äro vanligen låga. Men på norra sidan finns en hög kalkstensbrink, som erinrar om Nordestlands brink.

Anmärkningsvärda äro de vid sydkusten belägna sjöarna, vilka förr voro havsvikar och än i dag kallas »vik» (estn. »laht»).

I trädgården, som hör till Kali gods, ligger i en ringformig dæld en liten egendomlig sjö. Den är 40—50 steg bred och har vid randen de inåtvända skifferändarna vända uppåt, liksom om någon underjordisk kraft hade trängt sig fram ur jorden och banat sig en väg genom kalkstenslagret.

Ön har ett mildt klimat, omgiven som den äi på alla sidor av havet. Särskilt udden Svorbe är känd för sitt ovanligt milda klimat och frambringar träd, som tillhöra sydligare länder, såsom idegranen samt murgrönan.

Jorden uppvärms hastigare av solstrålarna än vattnet. Jorden avkyles också hastigare, medan vattnet behåller värmen längre tid. Öar och kuster som omgivas av hav, äro kallare om våren och försommaren (vattnet kyler), men om eftersommaren och hösten äro de varmare än fastlandet (havet värmer). I samma mån man avlägsnar sig från havet, blir klimatet strängare: vintrarna kallare, somrarna hetare, vårar-
na och höstarna tidigare, temperaturskillnaden mellan dag och natt större, så att dagarna kunna vara stekande heta och nätterna kalla.

Stora sträckor av Ösel fyllas av öde enris- och ljungedar, vilka giva landskapet ett tröstlöst utseende. Mera omväxling för ögat ger södra ön, särskilt Sörve med dess mörkgröna tallskogar.

Åkerjorden är sandig och mager. Undantag utgör östra och sydöstra ön, där man kan få se utomordentligt goda åkrar och frodiga ängar.

Befolkningen bor tätt, och många Öselbor äro tvungna att sommartiden söka anställning på fastlandet som jordbruksarbetare. Andra söka tjänst till sjöss. Åkerbruket där hemma skötes då av kvinnorna.

Vid sidan av åkerbruket sysselsätta sig kustborna med fiske. På stränderna kan man få se små kojor uppförda, vilka användas vid insaltning av vassbuk, i handeln känd under namn av »Revals kilo».

Bland biinkomsterna kunna ytterligare nämnas skeppsbygge vid kusten och kalkbränning i det inre av ön.

På Ösels sydkust ligger ARENBURG (KURESSAAR). Staden har 5.000 invånare och är bekant såsom badort med goda gyttjebad. Stranden är grund och fartygen måste lägga till i den 4 km. långt bortelägna Romasaars hamn.

På västsidan vid en djup vik ligger köpingen KIELKOND (Kihelkond), likaledes en badort med gyttjebad. Vid Kielkonds vik ligger den lilla ön Filsand med sitt fyr torn, Estlands västligaste punkt. Filsandsborna äro kända som duktiga sjömän.

MOON (MUHU),

som skiljes från Ösel av det smala och grunda Lillsundet (Väikeväin) och från fastlandet av det bredare och djupare Storsundet eller Moonsund (Suurväin), är en omkring 200 kvkm. stor ö. Befolkningen lever av åkerbruk, boskapsskötsel och fiske. En lång bro förenar Moon med Ösel. På östra stranden ligger Kuivast hamn, som är tilläggsplats för ångbåtar och överfartsort till fastlandet.

DAGÖ (HIIUMAA),

i storlek närmast Ösel (omkr. 950 kvkm.), är jämn och låg. Från Ösel skiljes Dagö av Soela sund. På västra sidan är ett stenigt backland, kallat Dagerorts udde.

Öns jordgrund utgöres av sten och grus, som på vissa ställen ligger bar, på andra ställen täckes av sandlager.

Fruktbarast är sydöstra stranden, där jorden är lerblandad. Eljest är naturen och jorden fattig. Vida sträckor äro bevuxna med enris. Öns inre del är en sumpmark. Liksom på Ösel är västra delen skogrikare.

Där jorden är mager och fattig, giver havet ersättning genom fiske och fraktfart. I skogstrakterna brännes tjära.

I norr ligger KERTELL (Kärdla) köping, känd för sina klädesfabriker och sin hamn. Invånarna äro till största delen fabriksarbetare. Läget är vackert, med tallskog åt landsidan.

I öster ligger HELTERMAA hamn, som sommartiden står i förbindelse med Hapsal och Rohukyla.

Österut ligga flera små öar, bland vilka den största är Kassar, som håller på att sammanväxa med Dagö.

ORMSÖ (WORMSÖ)

är en skogrik ö med låga stränder. Jordgrunden är grus.

Ormsö skiljes från Dagö genom Harri sund och från Nuckö genom Osö sund.

Emedan ön är tätt bebyggd och jorden mager, äro många ormsöbor tvungna att skaffa sig uppehälle utanför hemön. Vanligen förena sig några män om att bygga en skuta, med vilken de driva fraktfart. Den, som icke har möjlighet härtill, ger sig ut på sjön i främmande tjänst eller far till Sverige eller Finland. Jordbruket skötes under tiden där hemma av kvinnorna. Det kan t. o. m. hända, att kvinnor taga tjänst »ute i stora världen» såsom jordbruksarbetare över sommaren. På hösten komma de alla tillbaka till sin lilla ö igen. De, som ha egna hemman eller eljest hela sin bärning på ön, bedriva där åkerbruk, boskapsskötsel och fiske.

Ormsöborna äro till allra största delen svenskar. (2.500 svenskar och 300 ester).

De härliga tallskogarna och det milda havsklimatet locka varje sommar skaror av sommargäster dit.

RUNÖ (RUHNU)

bebos av svenskar, vilkas huvudsakliga näringsfång är jordbruk. Runöborna fiska sitt eget behov av strömming, vassbuk, flundror och torsk. Såsom salskyttar torde de icke hava sina likar.

Runöborna äro kända för sitt fasthållande vid fädrens seder och bruk. Såsom de gamle ha levat, så lever man ännu i dag. Både män och kvinnor bära sina folkdräkter, och alla försök att modernisera livet avklippes med orden: »Vi bruk änte såå på Run.»

Ön ligger utkastad långt ut i Rigaviken, 12 mil från Riga, 8 mil från Arensburg och 4 mil från Domesnäs i Kurland. Antalet invånare är nära 300.

ODENSHOLM (OSMUSSAAR)

ligger 2 mil till havs utanför Spithamns udde. Befolkningen är oblandat svensk. Huvudnäringar äro jordbruk och fiske.

KYNÖ (KIHNU)

bebos av ester, som leva av jordbruk, boskapsskötsel, fiske och fraktfart.

4. Västlandets kärr- och sumpbälte.

Västra kustlandet skiljes från det övriga Estland av ett långt, bågformigt kärr- och sumpbälte, som med små avbrott sträcker sig från Baltischports vik ända ned till Pernaus flodområde.

Kärr uppstå, när jordgrunden består av sådana skikt, som ej släppa igenom vattnet (lera eller berg), eller när jordytan är lågländ, så att vattnet icke får avlopp. Vattnet stannar då kvar och bildar sumpar och gölar, i vilka olika slags vattenväxter frodas. Bland dem är björnmossa den vanligaste. Från gölarnas kanter växer mossan ut och betäcker hela vattenytan med sitt lösa täcke. Så uppstå av gölarna kärr. Med tiden ruttna de undre delarna av mosstäckets och sjunka till boten, där de multna till torv. Under århundradens lopp förvandlas på detta sätt vattensjuka trakter till kärr och kärr till torvmossar.

Kärr och mossarna erbjuda ögat en dyster och enformig bild av vidsträckt, lågt liggande marker, med långa ljungsnår, stora mosklädda tuvor samt här och där en martall eller någon förkrympt björk, som kanske är hundraårig men ändock icke grövre än en storr.

Inne i kärr och mossarna påträffas man högre belägna ställen, s. k. kärröar, där skog växer och människor bo.

I Estlands torvmossar ligga oerhörda lager av torv, som har stort värde som bränsle. Genom att utdika och torrlägga torvmossarna kan man erhålla utmärkt åkerjord, om den blandas med sand och lera.

5. Nordestlands vattendelare.

Norra Estlands inland är ett vidsträckt, från väster till öster sluttande högländ, som kallas Nordestlands vattendelare.

Där upprinna floder och bana sig väg i olika riktningar.

Härs och tvärs löpa åsar och ge landskapet utseende av ett vågfyllt hav.

På höglandets östra sida (Pantifers eller Pandivere högland) ligga norra Estlands högsta bergkullar: Emomägi (170 m. över havet), Kollavere (160 m.) och Ebavere (150 m.)

Jordgrunden utgöres liksom i hela norra Estland av kalkstensskiffer. På några ställen gå underjordiska floder, vilka banat sig väg genom skifferlagren samt urholkat stora underjordiska grottor, t. ex. Kuimets grottor.

Klimatet i höglandet är märkbart kallare än i lågländet. Ju högre upp man kommer över jordytan, desto svalare blir det i luften. Om vi stiga upp med luftskepp, märka vi, att det småningom blir allt kallare. Så är det också kallare uppe på bergshöjderna än i lågländerna. Och på jordens högsta berg ligger ständig snö och is. (I Estland finnas ej sådana berg). Det är nämligen så, att solens strålar icke värma själva luften, utan jordytan. Det är jorden, som i sin tur värmer luften. Och de luftlager, som ligga närmare jordytan, få mera värme än de högre belägna luftlagren. Undersökningar hava visat, att lufttemperaturen sjunker $\frac{1}{2}^{\circ}$ C. för varje hundra meter.

Högländerna hava rikare nederbörd än kringliggande lågland. Från hav och sjö avdunstar vatten i form av ånga. Ju varmare luften är, desto mera suger den ånga till sig. Vid avkylningen i de högre luftlagren förtätas ångan till vatten. När vinden driver den fuktiga havsluften mot land och tränger den uppför högländernas sluttningar till de kalla luftlagren, uppstår nederbörd. Därför få högländerna mera regn än lågländerna. Och sådana lågländer, som ligga bakom högland, äro de regnfattigaste.

Ovanpå kalkstensgrunden ligger i allmänhet en myllrik lersand. Vattendelaren, i synnerhet dess östra del, är Nordestlands bästa jordbruksdistrikt.

På de lägre sluttningarna av vattendelaren finnas stora torvmossar. Omkring floderna påträffas frodiga ängsmarker.

Landskapet prydes av en tät, högstammig granskog, och olika slags lummiga lövträd öka dess skönhet.

Bland naturprodukterna är den korniga kalkstenen i trakten av Järva—Jaani värd att nämnas. Väl bearbetad liknar den marmor och användes till gravkors, beläggning av trappor o. s. v. (s. k. Tamsalsmarmor).

I Tamsal och Rakke finnas stora kalkfabriker, där kalk av hög kvalitet tillverkas.

Tack vare den fruktbara jordmånen äro jordbruk och boskapsskötsel de viktigaste näringsgrenarna. Utom de vanliga sädesslagen: råg, korn och havre, odlas i riklig mängd potatis, som än användes för tillverkning av sprit och stärkelse, än exporteras till utlandet. Bönderna saluföra jordens och ladugårdarnas produkter i städerna.

Järnvägar genomlöpa trakten i olika riktningar (vilka?)

På Nordestlands vattendelare ligga flera städer och köpingar. Men dessa äro små och obetydliga, emedan befolkningens intresse ägnas åt landsbygden med dess jordbruk. Livliga fabriks- och handelsstäder saknas alldeles.

Av städerna är VESENBERG (RAKVERE) den största med omkring 10.000 invånare. Den ligger vid Reval—Narva järnväg. En bibana utgår till Kunda cementfabrik. I staden finns en läder- och en stärkelsefabrik samt ett folkskollärareseminarium.

Vid en järnvägsknut ligger TAPS, en köping med omkring 3.000 invånare, bekant för sina korvfabriker, där s. k. Tapskorv fabriceras.

WEISSENSTEIN (PAIDE) är en liten stad med 3.000 invånare och ligger vid den smalspåriga järnvägen.

Köpingen ALLENKÜLL (Turi-Halliku), som har en stor pappersfabrik, ligger även vid järnvägen.

Vid Koil (Kohila) station ligger en annan stor pappersfabrik.

I Järvakand och Lelle finnas glasfabriker för tillverkning av buteljer och fönsterglas.

6. Morasbältet.

Såsom en kil mellan Nordestlands vattendelare och Hällslätten ligger i en dälld det sumpiga och sjörika Morasbältet.

Detta landskap är en kontrast till de hittills omtalade. Här och tvärs gående skogklädda åsar och emellan dem djupa dalsänkor, kärrdalar och vackra sjöar giva det en egendomlig skönhet. Ovanligt hänförande äro trakterna omkring Charlottenhof (Aegviidu), Paunkyla och Kaitjärv, vilka locka turister och sommargäster från avlägsna orter.

De högre liggande trakterna mellan sjöarna och kärren äro bebodda. Boskapsskötseln är mera givande än åkerbruket. För åkerbruket lämplig jord saknas nästan alldeles, och där sådan förekommer, är den sandblandad och mager. Dessutom skadas årsväxten om sommaren av torka och om hösten av nattfrost. Boskapsskötseln däremot bedrives med framgång, tack vare de vidsträckta kärr- och skogsängarna. Betydelsefull är uppfödningen av slaktdjur för städerna.

Städer och köpingar saknas inom Morasbältet.

Den livligaste platsen är Charlottenhofs järnvägsstation. Dit för befolkningen sina ladugårdsprodukter och fraktar dem med järnvägen vidare till städerna. I närheten av stationen finnas torvmossar, där bränntorv hämtas.

7. Landet bakom kärren.

Nordestlands östligaste del mellan Peipus och Finska viken kallas Landet bakom kärren. Namnet har kommit

därav, att denna landsända är skild från det övriga Estland genom vidsträckta kärr- och sumpmarker.

Här är det hårdaste klimatet i riket. På heta somrar följa kalla vintrar. Juli månads medeltemperatur är $+17^{\circ}\text{C}$, januari medeltemperatur -8°C . Det händer, att vinterkölden stiger ända till -30°C . och fruktträden förfrysas.

I landet bakom kärren växa Estlands största barrskogar, där björnar och vargar hava sitt tillhåll. Fordom funnos sådana över hela landet, men under tidernas lopp ha de blivit utrotade. Även annat vilt, som eljest börjat bli sällsynt, finnes i dessa djupa skogar, t. ex. älg, lodjur, sumphöns och tjäder.

Trävaruindustrin med sina avverkningar och sågverk är den viktigaste näringsgrenen. Varje vinter avverkas tall- och granskog. Timret köres till floderna, på vilka det om våren sedan flottas till sågverken eller hamnarna. De viktigaste flottningslederna äro Pungerja och Venevere floder (vilka föra till Peipus) samt Narvafloden.

I norr brytes brännsten, vårt lands mest bekanta naturrikedom. Längs järnvägen ha stora brännstensbrott anlagts, såsom Kohtla, Järv, Kukruus och Vanamöis.

Brännstenen användes såsom bränsle i stället för kol vid fabrikerna. Men dess största värde består i, att den lämnar fett- och brännolja av hög kvalitet.

Befolkningen bor glest, i synnerhet i västra delen. Utom ester finnas här ryssar, särskilt på gränsen till Ryssland.

Huvudnäringar äro jämte trävaru- och brännstensindustrin åkerbruk och boskapsskötsel samt i viss grad även jakt och fiske. I norr idkas träslöjd.

På båda stränderna av Narvafloden ligger NARVA, en gammal befäst stad med över 40.000 invånare. Den del av staden, som ligger på västra stranden, tillhör Estland, den östra delen tillhör Ryssland. Genom Narva går en järnväg, som förenar Nordestland med det ryska riket.

Narva är en viktig fabriksstad, och dess handelsförbindelser med Ryssland äro livliga.

I Narva ligger den stora Kreenholmska tygfabriken samt därjämte ylle- och linne- och en mängd andra fabriker.

Nära intill staden är Estlands vattenrikaste och vackraste fors, vilken lämnar kraft till de många fabrikerna i staden.

Från Koseh till havet är Narvafloden segelbar (jfr Hungerburg).

Mitt i brännstensdistriktet vid järnvägen Narva—Reval ligger köpingen JEVE (Jöhvi) med något över 2.000 invånare.

På höjden Kuremägi ligger Pyhtits nunnekloster, omkring vilket en köping har vuxit upp.

8. Peipus lågland.

I östra Estland mot gränsen till Ryssland ligger landets största insjö, Peipus. Den är 3.600 kvkm. stor, ända till 15 m. djup och ligger 30 m. över havet. Genom ett smalt sund är den i söder förenad med sjön Pleskau (Pihkva).

Flera floder utflyta i Peipus, men blott en enda, nämligen Narvafloden, avleder dess vatten. Vattenmängden i sjön ökas härigenom, och en väldig kamp föres vid stränderna mellan vatten och land. Å ena sidan söker vassen och sjögräset att grunda upp stränderna, å andra sidan söker vattenmassan att bana sig upp mot stränderna.

Peipus är omgivet av ett sandigt lågland, som delvis är klätt med tall- och låg ängsskog, delvis består av sumpmarker. I söder mot Pleskau-sjön stiger stranden något.

Kring Peipus bo ester och ryssar, som till näringsfång hava fiske (nors, siklöjor, gös). Jämte fiske äro åker-

bruk och trädgårdsskötsel viktiga inkomstkällor. (I trädgårdarna odlas kål, gurkor, lök m. m.)

Längs floderna finner befolkningen förtjänst med timmerflottning.

På Peipus stränder ligga flera köpingar och stora byar. Men icke en enda stad ligger på den estländska sidan.

De förnämsta köpingarna med hamnplats äro: TSCHORNA (Mustvee) med 4.000 invånare. Den har utseende av en liten stad, är hamnort för ett stort område och utfraktar trävaror och jordbruksprodukter.

SYRENETZ (Vasknarva) ligger vid Narvaflodens början. Stora foror med timmer och lin fraktas härifrån vidare sjövägen.

VÖBS med Rappins (Räpina) pappersfabrik. Bygdens folk går omkring och köper upp lump för fabriken eller byter till sig sådan mot lerkärl och andra kramvaror.

9. Dorpats bergland.

Mellan Peipus och Vörtsjärv ligger Dorpats bergland, som genomflytes av Stora Embachfloden.

Sitt namn har landskapet fått av sina långsträckta, från nordväst till sydost gående landryggar av lersand, vilka ortsbefolkningen kallar berg. I dalarna mellan bergen ligga en mängd långa och smala sjöar.

Jorden är lerblandad och fruktbar. Huvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Bygden är tätt bebodd och folket välbärgat.

Norr om Embachfloden talas nordestniska, Estlands skriftspråk. Söder om Embach talas en dialekt, som betydligt skiljer sig från skriftspråket och kallas sydestniska.

Vid Stora Embach ligger DORPAT (TARTU), i storlek och betydelse landets andra stad, med 65.000 invånare. Den ligger vid järnvägen. På Embachfloden har den ångbåtsförbindelse med Peipus.

Av fabriksanläggningar äro de viktigaste: en jästfabrik, en tvålfabrik och en linnefabrik, vartill kommer olika slags verkstäder.

Dorpat är mest bekant för sitt universitet, som anlades av den svenske konungen Gustav II Adolf. Till universitetet höra astronomiskt observatorium, botanisk trädgård, bibliotek och kliniker.

Jämte universitetet finnas en mängd andra undervisningsanstalter, såsom musik- och konstskola och folkskollärareseminarium. Estlands folkmuseum och Vanemuines teater äro även värda att nämnas.

Vid universitet fortsätta studenterna sina studier och utbildas till läkare, jurister, präster, lärare vid högre skolor, agronomer o. s. v. Studenterna äro till antalet flera tusen och universitetet giver åt Dorpat en särskild prägel.

Köpingen LAISHOLM (Jögeva) ligger vid järnvägen mitt upp i ett fruktbart jordbruksdistrikt.

ELVA köping, vid en järnvägsstation med samma namn, är dorpatbornas sommarort.

10. Vörtsjärvs lågland.

Västerut från Dorpats bergland ligger sjön Vörtsjärv, till storleken den andra av Estlands sjöar. Den ligger 35 m. över havet och är 300 kvkm. stor.

Från Vörtsjärv flyter Stora Embach ned till den 5 m. lägre liggande Peipus.

I Vörtsjärv utfalla floderna Tānasilm och Lilla Embach. Den förra kommer från Fellinsjön, den andra från Pyhäjärv.

Vörtsjärvs stränder äro låga, särskilt i norr, där ett brett träsk och ett skogklätt lågland utbreda sig.

Huvudnäringar äro boskapsskötsel, jordbruk och fiske (gärs och gös).

På norra stranden av sjön ligga två glas- och spegelfabriker: Röikal och Meleskill.

11. Fellinska åkerbygden.

Från Vörtsjärv väster ut börjar landet småningom höja sig och bildar en från norr till söder gående bergsrygg, som kallas Fellinska vattenåsen. På ryggens båda sluttningar ligga de fellinska åkrarna. Dessa åkrar med sin fruktbara lerjord äro de bästa i hela Estland.

Jordbruket och boskapsskötseln stå på en blomstrande ståndpunkt. Framför allt odlas lin, som i stor mängd exporteras. Även vete, som eljes fordrar ett varmare klimat, går väl till.

Bygden är tätt befolkad, modernt utbildade lantbrukare sköta sin jord på ett mönstergillt sätt, och i välstånd står det fellinska folket främst i landet.

Mitt i landskapet, högst på åsen ligger staden. Fellin med omkring 10.000 invånare. Med smalspårig järnväg är den förbunden med Reval och Pernau samt har öl-, tändsticks-, tvål- och linnefabriker.

Alldeles intill staden ligger den Fellinska sjön, bekant för sin skönhet och sina höga stränder.

Från den högt liggande sjön komma tvenne floder: Tënasilm, som flyter till den lägre liggande Vörtsjärv, och Fellinfloden, som utfaller i Pernau flod.

Fordom gingo fartyg på dessa floder från Östersjön ända till Peipus, men numera ha floderna uppgrundats och smalnats, så att denna förr så viktiga handelsväg förlorat sin betydelse.

I norr nära gränsen mot Vörtsjärvs lågland ligger Oberpahlens (Pöltsamaa) stora köping vid floden med samma namn. Oberpahlens. (Pöltsamaa) flod kommer från Endla sjö och utfaller i Stora Embach. I köpingen finnas 2.000 invånare. Nära intill ligger en lantbruksskola (Köomöisa).

Möisakyl köping ligger vid en järnvägsknut nära lettiska gränsen och har en linnefabrik.

12. Pernaus kärr- och skogsbygd.

Mellan Fellinska åkerbygden och Rigaviken omkring Pernauflo den med dess bifloder ligger det sumpiga och skogrika Pernauska låglandet. Detta lågland bildar ett bågformigt, flera hundra kvadratkilometer stort sump- och kärrbälte, vilket i norr förenar sig med västlandets kärrbälte, men i söder övergår till en jämn skogsbygd.

Vid kusterna är jorden sandblandad. På en del ställen finnas stora sandfält, vilka ortsbefolkningen söker binda genom att plantera sandgräs och träd på dem.

Jordbruket är mindre givande. Tack vare flodernas starrängar och de stora kärr- och skogsängarna är boskapsskötseln befolkningens viktigaste näringsfång.

Vid kusten lämna fiske, skeppsbyggeri och sjöfart viktiga biförtjänster. I det inre av landet giva skogsavverkning och timmersågning goda inkomster. Mossarna lämna bränntorv.

Skogsprodukterna flottas på Pernauflo den till havet.

Staden PERNAU (Pärnu) vid floden med samma namn har 25.000 invånare och är till storlek och betydelse Estlands fjärde stad.

Hamnen är viktig för lin- och trävaruutförseln. I staden finnes en stor pappersfabrik, linnefabrik och en mängd mindre verkstäder. En smalspårig järnväg förenar Pernau med det övriga Estland.

Förr var Pernau en bekant sommarort.

Floden är segelbar 8 km. inåt landet.

Några kilometer uppåt floden ligga Zintenhofs (Sindi) ylle- och tegelfabriker.

I TORI är ett stuteri, där rashästar uppfödas. Intressanta äro de här befintliga underjordiska grottorna, vilka kallas »Toris helvete» och ligga under flodstranden.

I Fennern (Vändra) finnes en dövstumskola samt glas- och pappersfabriker.

13. Sydestlands högland.

Estlands sydöstra hörn är ett kuperat bergland, där i norr Odenpähs (Otepää) och i söder Hahnhofs (Haanja) höjder resa sig över de andra. Här finnas landets högsta berg, på Hahnhofs högplatå: Stora Munamägi (300 m. över havet), Villamägi (310 m.) samt på Odenpäh: Lilla Munamägi (nära 250 m.)

De skogklädda höjderna, de kristallklara sjöarna i de grönskande dalkjusorna, de branta bergsluttningarna med sina lummiga hassel-, hägg- och linddungar göra höglandets natur omväxlande och storslagen. Särskilt vacker är Pyhajärv på Odenpähs högplatå med sina idylliska öar och förtjusande stränder.

Om klimatet gäller, vad förut sagts om Nordestlands vattendelare. Dock framträda motsatserna här ännu skarpare, emedan Sydestlands högland är högre än Nord-estlands.

Åkerjorden är fruktbar. Blott på Hahnhofs platå är den sandblandad och mager. Jämte de vanliga sädeslagen odlas rikligt lin, bovete och baljväxter.

Obrukbart land finns det gott om.

Bland jordens rikedomar bör nämnas gips, som förekommer i stora lager nära Isborsk (Irboska) vid ryska gränsen. Gips är ett slags kalksten. Vid upphettning avsätter den sitt vatten och kan stötas till ett fint pulver. Gjuter man sedan vatten på, blir det åter en hård massa. Gips användes till byster och ornament. Pulveriserat är det ett utmärkt gödningsmedel för åkrarna.

Befolkningen talar Sydestlands dialekt, men i öster på gränsen mot Ryssland bor ett folk, som talar en annan dialekt. Det är Setufolket, vars språk är kraftigt uppblandat med ryska. Från ryssarna har Setufolket även lånat en mängd seder och bruk. Men det har också bevarat många fornestniska sedvänjor och folkvisor.

De flesta äro småbrukare, vilka icke kunna leva på sitt

lilla jordbruk, utan äro hänvisade till att söka biförtjänst med handel och hemslöjd.

Vid järnvägen på stranden av Tamula sjö ligger Verro (Vöru) stad med 5.000 invånare.

Staden PETSER med 2.000 invånare, som också ligger vid järnvägen, är liksom VERRO viktig för sin linhandel.

På gränsen till Lettland ligger staden VALK med omkring 15.000 invånare, knutpunkt för fem järnvägar. Stadens norra, större del ligger inom Estland, södra delen tillhör Lettland.

På Odenpähs högplatå är den viktigaste platsen NUSTAGO köping med över 2.000 invånare.

Estlands indelning i kretsar.

För riksstyrelsens underlättande är vårt land indelat i 11 här s. k. kretsar:

1. Harrien (*Harjumaa*), som omfattar de västra delarna av skifferbrinken, vattendelaren och morasbältet samt hela hållslätten och en liten del av västlandets kärrbälte.
Huvudort: Reval.
2. Vik (*Läänemaa*), som omfattar hela västra kustlandet, större delen av västlandets kärrbälte, västra spetsen av vattendelaren, Dagö, Ormsö och Odensholm.
Huvudort: Hapsal.
3. Järven (*Järvamaa*), som omfattar mellersta delen av vattendelaren och södra delen av morasbältet.
Huvudort: Weissenstein (Paide).
4. Virland (*Virumaa*), som omfattar östra delen av vattendelaren med Pantifers (Pandivere) platå, västra delen av morasbältet och av skifferbrinken, hela landet bakom kärren och Peipus norra strand.
Huvudort: Fellin.

5. Dorpats krets (*Tartumaa*), som omfattar hela Dorpats bergsbygd, norra delen av Sydestlands högland med Odenpäh, Vörtsjärvs östra strand och Peipus västra strand.
Huvudort: Dorpat.
 6. Fellins krets (*Viljandimaa*), som omfattar hela Fellinska åkerbygden och Vörtsjärvs västra strand.
Huvudort: Fellin.
 7. Pernaus krets (*Pärnumaa*), som omfattar hela Pernaus kärr- och skogsbygd, sydöstra hörnet av Fellinska åkerbygden samt ön Kynö (*Kihno*).
Huvudort: Pernau.
 8. Ösels krets (*Saaremaa*), som omfattar Ösel, Moon och Runö.
Huvudort: Arensburg.
 9. *Valks krets*, som omfattar västra delen av Sydestlands högland och sydvästra hörnet av Fellinska åkerbygden.
Huvudort: Va'k.
 10. *Verro krets*, som omfattar största delen av Sydestlands högland och Pleskaus västra strand.
Huvudort: Verro (*Vöru*).
 11. *Petsers krets*, som omfattar östra delen av Sydestlands högland och Pleskau insjöns södra strand.
Huvudort: Petser.
-

Inledning

till

matematisk geografi.

Jorden är klotrund.

De gamle trodde, att jordytan är platt. Men häremot tala många av våra erfarenheter.

1. Om jorden vore platt, så skulle soluppgången ses samtidigt på hela jorden liksom även solnedgången. Men ju längre öster ut man kommer, desto tidigare stiger solen upp och desto tidigare går den ned.

I Narva går solen upp 24 minuter tidigare än i Köpu på Dagö, och i Arensburg 17 minuter senare än i Dorpat.

2. När vi stå vid stranden av det öppna havet, se vi på ett kommande fartyg först masterna, sedan seglen och slutligen hela skeppet. På ett bortgående fartyg se vi allra sist masterna (från ett ångfartyg röken), sedan själva skrovet redan försvunnit. Om havsytan vore jämn, borde vi se master och skrov lika bra på en gång.

3. Om vi fara i samma riktning över land och hav, så komma vi slutligen tillbaka till samma punkt, från vilken vi utgingo. Vi hava då farit runt omkring hela jorden. Detta är ett oemotsägligt vittnesbörd om, att jorden är klotrund.

Vatten och land på jordytan.

Den allra största delen av jordytan är betäckt av vatten. Blott $\frac{3}{4}$ är land, medan $\frac{3}{4}$ äro vatten.

Fästland = $\frac{1}{3000}$ av hela landytan.

Världsdelarna äro:

1. Europa (= 220 gånger Estland).
2. Asien (= $4\frac{1}{2}$ » Europa).
3. Afrika (= 3 » »).
4. Amerika (= 4 » »).
5. Australien (= 200 » Estland).

Världshaven äro:

1. Stora el. Stilla Oceanen (större än jordens hela landyta).
2. Atlantiska Oceanen.
3. Norra Ishavet.
4. Södra Ishavet.

Jordklotet vrider sig omkring sin axel.

Vi tycka, att jorden står stilla och att solen rör sig omkring jorden. Men i verkligheten är det ej så.

I stället är det jorden, som rör sig. På 24 timmar (ett dygn) vrider den sig runt omkring sin axel från väster till öster. Under tiden vänder den än den ena sidan, än den andra mot solen.

På den sidan, som är vänd mot solen, är det dag. På den andra sidan är det natt.

Tag ett nystan och håll det mellan två fingerspetsar och låt det gå runt. Då ser du, att två punkter på nystanet (under fingerspetsarna) förbli på samma ställe, medan de övriga röra sig runt omkring.

Även på jordytan finnes det två punkter, som förbli på samma ställe. Dessa punkter kallas jordens poler, den ena sydpolen, den andra nordpolen.

Vi tänka oss en nål, som är stucken genom nystanet och går från fingerspets till fingerspets. Den nålen blir nystanets axel, kring vilken det vrider sig. På samma sätt tänka vi oss också en linje, som är dragen från nordpolen till sydpolen. Den tänkta linjen kallas jordens axel, kring vilken jorden vrider sig.

Jordens diameter (axelns längd) är 11740 km. Tag reda på jordens omkrets, då du vet, att omkretsen är 3.14 av diametern!

Hur långt är det från jordens yta till dess medelpunkt?

Jordens högsta berg (Mont Everest i Asien) är 9 km. högre än havet. Hur stor del av jordens radie blir dess höjd?

Vi tänka oss ett klot, vars radie är 1 m. Huru högt skulle man då göra Mont Everests berg?

Jordytans gradering.

Vi tänka oss en linje, som går runt omkring jorden mitt emellan polerna. Den tänkta linjen kallas ekvatorn.

Ekvatorns längd är 40.000 km. Och den delar jorden i två lika stora hälfter: norra och södra halvklotet.

Dela ekvatorn i 360 lika stora delar. Drag sedan linjer från pol till pol, så att linjerna gå genom ekvatorns longituder (längdgrader).

Longituderna dela vi i 180 lika stora delar (grader). Då komma 90 sådana delar på varje sida om ekvatorn. Genom dessa nya delningspunkter draga vi nya linjer, vilka gå parallellt med ekvatorn. De nya linjerna kallas latituder (breddgrader). Ekvatorn själv är den längsta latituden. Ju längre bort från ekvatorn latituderna ligga, desto kortare äro de. På polen är breddgradens längd = 0.

Längdgraderna och breddgraderna bilda ett nät runt omkring jorden. Det nätet är blott ett tänkt nät. Med dess hjälp kunna vi bestämma läget för alla orter på jorden.

Breddgraderna norr om ekvatorn kallas nordliga breddgrader, söder om ekvatorn kallas de sydliga breddgrader. Man nämner dem i ordningsföljd från ekvatorn (ekvatorn = 0° och polen = 90°).

Av längdgraderna tages vanligen den först, som går genom Greenwichs observatorium i England. Öster om

Greenwich kallas de östliga längdgrader och väster om Greenwich kallas de västliga längdgrader. Greenwichs meridian betecknas med 0, öster och väster därom numreras de 1° — 180° .

För att angiva var en plats på jorden är belägen, säger man på vilken breddgrad och längdgrad den ligger. Och för att kunna mera noggrant bestämma platsen, delas varje grad ytterligare i 60 minuter ($'$) och varje minut i 60 sekunder ($''$).

Säg Estlands geografiska läge!

Solen visar sig ej för alla på en gång.

Varje punkt på jorden gör under dess omlopp en cirkelfärd, på 24 timmar en full cirkel eller 360° , på 1 timme en tjugufjärdedels cirkel eller 15° , på 4 minuter 1° .

Därför visar sig solen tidigare för dem, som bo östligare än vi, och senare för dem, som bo väster om oss. För varje grad utgör skillnaden 4 minuter. .

Huru många minuter tidigare går solen upp i Narva, än där du bor?

Värmebältena.

I klimatiskt hänseende delas jorden i 5 värmebälten.

1. Det *heta* [tropiska] bältet ligger på båda sidorna om ekvatorn och sträcker sig åt norr och söder till $23\frac{1}{2}$ breddgrader. Här ligga jordens varmaste trakter, där solens strålar falla lodrätt ned.

Det heta bältet är palmernas hemland, där leva elefanter, noshörningar, giraffer, lejon, tigrar, krokodiler, apor och mångfärgade fåglar, såsom papegojorna och andra. I den varma fuktigheten trives en rik växtvärld.

2—3. De *tempererade* bältena äro två, ett på norra och ett på södra halvklotet. De ligga mellan $23\frac{1}{2}$ — $66\frac{1}{2}$ breddgraderna.

I de delar av detta bälte, vilka ligga närmast det heta, växa ständigt grönskande lövträd, olivträdet, citron- och apelsinträdet, bomullsbusken, vinrankan o. s. v.

I det tempererade bältets svalare trakter (där också *Estland* ligger), växa de av oss kända växterna, bärbuskarna och fruktträden, löv- och barrträden.

Bland vilda djur må nämnas björnen, älgen, lodjuret, räven och haren.

Detta bälte är det mest lämpliga för jordbruk och boskapskötsel.

4—5. De *kalla* bältena (polarbältena) ligga omkring polerna från den $66\frac{1}{2}$ breddgraden.

Där är växtligheten fattig och upphör alldeles närmare polerna. Små buskväxter, dvärgbjörkar och mossor äro representanter för denna växtvärld.

Av husdjur finnas blott renen och hunden. Av vilda djur äro de viktigaste polarharen, vita räven och mysk-oxen. De märkligaste havsdjuren äro valarna och sälarna.

Varje bälte har sin egen djur- och växtvärld.

Jorden kretsar omkring solen.

Medan jorden vrider sig omkring sin axel, står den ej kvar på samma ställe, utan går framåt i en bana runt omkring solen. Den banan tillryggalägges på $365\frac{1}{4}$ dygn.

Den tid, som jorden använder för att gå ett varv omkring solen, kallas ett år. Årets längd räknas i 365 dagar. Den överskjutande $\frac{1}{4}$ dagen bildar på 4 år en hel dag. Vart fjärde år sättes den dagen (skottdagen) in i februari månad.

Huru många dagar har skottåret?

det vanliga året?

februari månad ett skottår?

ett vanligt år?

Huru uppstå årstiderna.

Jordaxeln intager en lutande ställning. Därför lyser solen en del av året mera på norra halvklotet och den andra delen av året mera på det södra halvklotet.

Såsom vi förut hört, värma solens strålar mera, ju lodrätare de falla. Den tid på året, då solen står högre på himlen, falla strålarna lodrätare och värma mera. Så är det om sommaren.

När vi ha sommar, är det vinter på södra halvklotet. Ty då falla strålarna där snedare. Och när vi ha vinter, är det sommar på det andra halvklotet.

Under övergångstiderna, vår och höst, få båda halvkloten lika mycket värme.

Årstiderna äro:

på norra halvklotet	}	vår	sommar	höst	vinter
» södra		»	höst	vinter	vår sommar

Jordens färdekamrat månen.

Månen är jordens trogna kamrat. Den är den enda himlakropp, som kretsar omkring jorden.

Av alla himlakropparna är månen oss närmast. Det är därför, som den ser ut att vara så stor (340.000 km. från jorden).

Liksom jorden är månen klotformig, men den är 50 gånger mindre.

Månen rör sig på tre olika sätt:

1. omkring sin axel på $27\frac{1}{2}$ dygn,
2. » jorden på $27\frac{1}{2}$ dygn.
3. » solen, samtidigt med jorden.

Månen har alltid samma sida vänd mot jorden. Liksom jorden är den en mörk kropp, d. v. s. den saknar eget ljus. Därför kunna vi blott se den sidan av månen, som belyses av solen.

När månen står mellan jorden och solen, är dess bortsida belyst, och den mot jorden vända sidan är mörk (nytändning, nymåne).

Men om solen lyser från jordens håll på månen, så att hela dess yta mot jorden är upplyst, är det fullmåne.

Övergång från nymåne till fullmåne tillgår så, att vi först se en smal båge, vilken snart blir större. Efter en vecka är halva månen upplyst (första kvartalet). Efter ännu en vecka är hela månytan belyst (fullmåne). Sedan börjar den först belysta sidan att försvinna, och efter en vecka är blott andra hälften av månen belyst (sista kvartalet), och efter den fjärde veckan är den åter en mörk nymåne.

Hur långt är dygnet på månen?

När är det dag, natt, morgon och afton på den sidan, som är vänd mot oss?

Solen, vår ljus- och värmegivare.

Solen befinner sig på ett ofantligt avstånd från jorden (150 miljoner km.)

Om vi kunde fara med ett järnvägståg, som går 48 km. i timmen, från jorden till solen, så måste vi resa med den farten utan avbrott i 350 år.

Liksom alla andra himlakroppar är solen klotformig, men den har en glödande gasyta. Genom aktgivande på solfläckarna har man funnit, att även solen vridet sig kring sin axel. (på 25 dygn).

För att få ett klot så stort som solen, skulle man behöva mer än en miljon klot av jordens storlek. Om man avbildar jorden med en ärtä, måste man avbilda solen med en kula, som har en alns diameter i genomskärning.

Om vi vilja föreställa oss avståndet mellan jorden och solen, så kunna vi lägga ärtan på fältet och sedan bära kulan 58½ m. därifrån.

Mån- och solförmörkelser.

Ibland händer, att när det eljes skulle vara fullmåne, jorden skymmer för solen, så att månen kommer i skug-

gan. Månens yta blir då helt eller delvis obelyst av solen. Då inträffar s. k. månförmörkelse.

Vid nymåne åter kan månen ställa sig helt eller delvis i vägen för solen och skymma undan denna för oss. Då inträffar solförmörkelse.

Jordens bröder och systrar.

Jorden (med dess måne) är icke den enda himlakropp, som kretsar omkring solen. Vi känna 8 stora och flere hundra små himlakroppar eller planeter, som kretsar omkring samma sol.

Planeterna sakna eget ljus och upplysas av solen.

De 8 stora planeterna äro: Merkurius, Venus, Jorden, Mars, Jupiter, Saturnus, Uranus och Neptunus.

Närmast solen befinner sig Merkurius, som är mindre än Jorden. Dess väg omkring solen är jämförelsevis kort, och dess år är blott 88 dagar långt (jorddagar).

Längst bort från solen är Neptunus. Dess år är 165 dagar (jorddagar).

Största planeten är Jupiter. Det skulle behövas 1.500 jordar för att få Jupiters storlek. Trots sin storlek vrider sig Jupiter hastigt kring sin axel, så att dess dygn blott är 10 jordtimmar långt. Ehuru Jupiters dag är så kort, varar dess år i 12 jordår.

Fixstjärnor och kometer.

Under klara nätter se vi en massa stjärnor lysa. Med blotta ögat kunna vi se omkr. 3.000, med en kikare många flera. Medan planeterna ständigt ändra läge, synas stjärnorna ej ändra sitt inbördes läge. Därför kallas de fixstjärnor (fix=fast).

Astronomiska undersökningar hava visat, att fixstjärnorna äro självlysande himlakroppar, d. v. s. de återspegla ej solens ljus, utan utsända sitt eget ljus. Följaktligen äro fixstjärnorna solar. Men emedan de äro så långt bor-

ta från jorden, synas de så oändligt små och deras ljus så svagt.

Ofta bilda stjärnorna egendomliga stjärnbilder, åt vilka de gamle givit namn, såsom Stora björnen, Lilla björnen, Orions bälte, Tjuren m. fl.

Över himlavalvet kunna vi se ett brett, lysande bälte, som kallas Vintergatan. Astronomiska synglas visa, att det ej är annat än otaliga små stjärnor, avlägsna solar.

Ofta se vi egendomliga stjärnor med svans, s. k. kometer. De visa sig oväntat och försvinna åter efter några dagar eller veckor. Vissa kometer vandra kring solen i oval (elliptisk) bana, och astronomerna, som känna deras vägar och hastighet, kunna på förhand räkna ut, när de skola komma tillbaka och åter visa sig.

Estlands närmaste grannar.

Finland.

Norr om Estland på andra sidan Finska viken ligger Finland, vars befolkning utgöres av finnar och omkr. 380.000 svenskar. Svenskarna bo inom kustregionerna i Nyland, Åboland och Österbotten samt på Åland.

Finnarnas språk är nära släkt med esternas. I gamla tider voro finnarna och esterna ett enda folk.

Folkmängden i Finland är blott dubbelt så stor som Estlands folkmängd, ehuru Finland är omkr. 8 gånger så stort som Estland.

Finlands jordgrund utgöres av granit, som ofta ligger bar eller täckes av ett mycket tunt jordlager.

Landet är rikt på sjöar och kallas av skalderna »de tusen sjöarnas land».

Emedan stengrunden är så fattig på matjord, har jordbruket vida svårare villkor än hos oss. Men det oaktat har Finlands jordbrukande befolkning genom flit och omtanke hunnit längre än vi i lantushållning och står före oss i fråga om arbetsmetoder. Utomordentligt skickliga äro Finlands jordbrukare i ladugårdsskötsel och de exportera varje år stora mängder av sina ladugårdsprodukter.

I norra Finland, där det hårda klimatet lägger hinder i vägen för jordbruket, växa i stället väldiga barrskogar, vilka äro av mycket stor betydelse för landet.

Skogarnes produkter bearbetas till papper, papp, cellulosa och tändstickor samt till material för byggande av fartyg. Stockar och bräder exporteras.

Fabrikerna drivas mest med kraft från forsarna, ty mineralbränsle (stenkol, brännsten, nafta) saknas.

Finlands invånare äro arbetsamma och sparsamma. Folkbildningen står högt, ty de ha tidigare än vi fått skolor på folkets språk. Folkhögskolor och lantmannaskolor finnas i alla landsdelar. För den högre undervisningen är väl sörjt, läroverk finnas så gott som i alla städer och universitet i Hälsingfors och Åbo.

Finlands huvudstad är Hälsingfors, som ligger vid Finska viken. Den är landets största kulturcentrum och dess viktigaste handelsstad. Staden har raka, breda gator, vackra byggnader och öppna platser och väcker genom sin västerländska renlighet och prydighet den resandes beundran. För den, som kommer österifrån, bildar Hälsingfors porten till västerlandet.

Ryssland.

Vår närmaste granne i öster är det ryska folket, som bebor hela östra Europa och en del av norra Asien.

Till folkmängden är Ryssland ett av de största rikena i världen, men i bildning stå ryssarna långt efter så väl oss som andra europeiska folk..

Det ryska folket lever trots sin talrikhet och de rika naturtillgångarna i stort elände och lider ofta av nöd och farsoter.

Orsaken till den låga folkbildningen och nöden är icke underlägsenhet under andra folk i begåvning, utan politiska och sociala missförhållanden.

Fabriker och liknande företag äro få i jämförelse med folkmängden. Därför måste en stor mängd råvaror exporteras för att i utlandet förädlas och beredas. Däriifrån importeras de sedan såsom färdiga fabriksvaror och försäljas till högt pris.

Rysslands huvudstäder äro Petersburg och Moskva. Den viktigaste handels- och hamnstaden är Petersburg (Petrograd), som ligger vid Finska viken. En annan vik-

tig hamn- och handelsstad är Odessa i Ukraina vid Svarta havet.

Gränsstäder till vårt land äro Pskov (Pihkva), Ouduva och Jamburg, med vilka våra städer stå i förbindelse. Omkring dem, liksom på många andra platser i Ryssland, bo kolonier av ester, vilka huvudsakligen sysselsätta sig med åkerbruk och slöjd.

Ryssland har alltför få hamnar för sitt behov. Härtill kommer, att dessa hamnar vintertiden äro tillfrusna (med undantag av Svarta havets hamnar). En stor del av Rysslands handel måste därför gå över vårt land (Reval och Baltischport).

Lettland.

Våra grannar i söder äro letterna. Till folkmängden är Lettland något större än Estland, så även till landets storlek.

Befolkningens näringsfång, levnadsvillkor och bildningsståndpunkt överensstämma ganska mycket med esternas.

Klimatet är något varmare och jorden något fruktbarare än i Estland. Men i stället saknas vårt lands rikedomar i jorden, t. ex. brännstenen.

Till sin natur äro letterna livliga, men sakna uthållighet.

Lettlands huvudstad är Riga, som ligger vid Dynaflo-den, tolv km. från dess utlopp i Rigabukten. Staden, som är en viktig handels- och fabriksstad, är tre gånger större än Reval.

Viktiga handelsstäder äro även Libau och Vindau med sina goda hamnar vid Östersjön.

I Lettland ligger södra delen av staden Valk.

Sverige.

Väster om Östersjön ligger Sverige på den stora Skandinaviska halvön. Det omfattar den östra bredare slutt-

ningen samt hela den sydligaste delen av denna halvö jämte de stora öarna Gottland och Öland samt en otalig mängd mindre öar tätt utmed hela kusten från gränsflooden Torne älvs mynning i norr till Sveriges gräns mot Norge i väster vid Nordsjöviken Skagerak. Det svenska fastlandets hela omkrets är 7.633 km., dess största längd från norr till söder 1574 km. och dess största bredd 499 km. Landets yttinnehåll uppgår till 448.277 kvkm., varav 37.784 kvkm. är vattenyta. En ofantligt stor mängd insjöar finnes i alla delar av landet, de största äro Vänern, Vättern och Mälaren.

I nordsvenska högländet utbreda sig stora barrskogar, som avtaga i omfång i landets mellersta provinser och i de sydligaste delarna bli mera sällsynta. Utmed kusterna, kring de stora sjöarna och på inlandsslättarna samt i Skåne, landets sydligaste provins, utbreda sig Sveriges största jordbruksområden.

Metallerna järn, koppar och zink brytas på flera ställen inom landet, mest i dess nordligaste provins Norrbotten och sydligare provinserna Värmland och Västmanland. Även andra metaller förekomma, ehuru i ringa omfång.

Svenskarnas huvudnäring är jordbruket, som i södra och mellersta provinserna är högt utvecklat. I de nordligare provinserna är skogshanteringen den viktigaste näringen för det stora flertalet invånare. Stora mängder skogsprodukter utskeppas årligen från flera hamnar utmed kusten.

För en mycket stor del av landets befolkning är fabriksindustrin huvudnäringen. Svenska industrin, särskilt järnvaror och maskiner, intar en mycket hög rangklass på världsmarknaden och är uppskattad överallt. Nästan överallt drives industriarbetet med elektrisk kraft, som tages ur de talrika och mäktiga forsarne.

Svenskarna äro arbetsamma, rättrådiga och gästvänliga. Folkbildningen står mycket högt och skolor äro in-

rättade över allt. Vetenskapen och konsten äro högt uppdrivna vid landets universitet och akademier.

Sveriges huvudstad är Stockholm, som är berömd för sitt vackra läge vid Mälarens utlopp i Östersjöns innersta vikar. Stockholm är även en stor handels-, fabriks- och hamnstad, invånareantalet uppgår till närmare 425.000.

Landets andra stad och största hamn är Göteborg vid västkusten. Härifrån utgå de stora sjöfartslinjerna till främmande världsdelar. Sveriges övriga större städer äro Malmö och Norrköping med betydande industri och handel.

Sveriges hela folkmängd uppgår till närmare sex millioner. Häri är inberäknat ett mindre antal lappar och finnar, som bo i de nordligaste provinserna.

Repetition.

Säg och visa på kartan:

Fästlands gränser, stränder, vikar, öar, halvöar och sund!

Vilka länder skiljas från Fästland med naturliga gränser?

Jämför jordytan i norra och södra Fästland och beskriv olikheterna!

Nämn och visa landets floder och sjöar!

Vilka floder utflyta i Finska viken, Rigaviken, Peipus och Vörtsjärvi? Vilka äro segelbara?

Vilka höjder äro vattendelare mellan vattensystemen?

Jämför med varandra ytförhållanden och klimatet i nordväst och sydöst.

Städer och köpingar.

1. Nordestland.

Städer.

Köpingar. ¹⁾

HARRIENS KRETS.

Reval (Tallinn), kretsstad, republiken Estlands huvudstad, den största industri- och handelsstaden, hamn, grundad 1219, rik på svenska minnen och minnen från medeltiden, bland invånarna omkr. 550 svenskar, svensk församling och svenskt föreningsliv.

I stadens omgivning:

Katrinedal (Kadriorg), *Brigitten*, *Kosch*, *Hohenhaupt*, *Roccal mare*, *Tischer*, *Strandhof*.-
Baltischport (Baltiski), frihamn.

- a) *Nömme*.
- b) *Kegel* (Keila), järnvägsknutpunkt.
- b) *Rappel* (Rapla).
- b) *Loksa*, hamn, tegelbruk.
- b) *Jervakant*, glasfabrik.

JERWENS KRETS.

Weissenstein (Paide), kretsstad, tändsticksfabrik.

- a) *Taps* (Tapa), järnvägsknutpunkt.
- a) *Allenküll* (Türi), järnvägsknutpunkt.
- b) *Ampel* (Ambla).
- b) *Marien-Magdalenen*.
- b) *Lechts*.
- b) *Lelle*.

¹⁾ Köpingar med bokstaven a) bilda egna municipalsamhällen, de med b) sammanhånga fortfarande med den kommun, där de äro belägna.

WIKS KRETS.

Hapsal, kretsstad, bland invånarna många svenskar, badort (gyttjebad), stora ruiner.

- a) *Kertel* (Kärdla) på Dagö, tygfabrik.
- b) *Leal* (Lihula).
- b) *Merjama*.

WIRLANDS KRETS.

Wesenberg (Rakvere), kretsstad, läder-, stärkelse- och sirlapsfabriker, lärareseminarium.

Narva, industri- och handelsstad, bomullsspinneri, tyg- och lärvtsmanufakturhandel.

- a) *Hungerburg* (Narva-Jõesuu), badort o. förhamn till Narva.
- a) *Jewe* (Jöhwi).
- a) *Kunda*, cementfabrik.
- b) *Katharinen* (Kadrina), fabriksort
- b) *Lilla-Marien* (Väike Maarja),
- b) *Asserin*, cementfabrik.
- b) *Syrenetz* (Vask-Narva).
- b) *Wöso* (badort).
- b) *Mereküll* (badort)
- b) *Sillamägi* (badort)

2. Sydestland.

DORPATS KRETS.

Dorpat, (Tartu), kretsstad, universitet, observatorium, trådlös telegrafstation, riksrätten, ruiner med universitetsbiblioteket.

- a) *Laisholm* (Jögeva).
- a) *Krasnogor* (Kallaste).
- a) *Nustago*.
- a) *Tschorna* (Mustvee).
- b) *Elwa*.
- b) *Woronja* (Varnja).

FELLINS KRETS.

Fellin (Viljandi), kretsstad,
linspinneri, kemiska fabriker.

- a) *Oberpahlen* (Pölsamaa).
- b) *Stora St. Johannis* (Suur Jaani).

PERNAUS KRETS.

Pernau, kretsstad, hamnstad,
badort.

- a) *Zintenhof* (Sindi), tygfabrik.
- a) *Moiseküll*, järnvägsknutpunkt.
- a) *Kvellenstein* (Kilingi-Nömm).
- b) *Fennern* (Vändra), dövstumsskola.
- b) *Aiba*.

ÖSELS KRETS.

Arensburg (Kuresaare), kretsstad, badort (gyttjebad).

- a) *Kielkond* (Kihelkond), skeppsbyggeri.

WERRO KRETS.

Werro (Wöru), kretsstad.

- a) *Anzen* (Antsla).
- a) *Wöbs* (Wööbsu).
- b) *Kanapäh*.
- b) *Rappin*, pappersbruk.

WALKS KRETS.

Walk (Valga), kretsstad, järnvägsknutpunkt, gränspunkt.

- a) *Törwa*.

PETSCHUOMRÅDET eller
SETULANDET.

Petschur (Petseri), huvudort.

- a) *Isborsk* (Irboska), gipsbruk.

Antal invånare i städer och köpingar i Estland den 1 januari 1922.

	Städer:	Köpingar:
	Reval 120.179	Nömme 3.000
	Dorpat 53.756	Taps 3.000
	Narva 25.124	Allenküll . . . 2.200
	Pernau 19.482	Kertel 2.000
	Fellin 18.104	Hungerburg.. 2.700
	Walk 15.444	Jewe 1.800
	Wesenberg.. 9.603	Kunda 1.600
	Werro 6.094	Krasnogor .. 2.000
	Arensburg... 4.623	Nustago 1.800
	Hapsal 4.553	Oberpahlen... 1.900
	Weissenstein 3.135	Kvellenstein.. 1.000
	Petschur .. 2.370	Moiseküll .. 2.100
	Baltischport 1.179	Zintenhof .. 1.500
		Wöbs 700

GEOGRAFI

ÖVER

den svenska bosättningen
i Estland.

AV

JAKOB BLEES

Den svenska bosättningen.

FÖRETAL.

Detta lilla arbete över den svenska bosättningen i Estland är det första i sitt slag och avsett för de mognare klasserna i svenskbygdens skolor. Materialet har insamlats av vederhäftiga personer inom de olika svenskorterna och för beskrivningen över den jorna bosättningen ha äldre arbeten blivit anlitade.

Tryckningen har bekostats av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och dess vänner.

Författaren.

Den forna bosättningen.

Tiden, när svenskarna bosatte sig i Estland, vet man icke med visshet. Ortnamnen på Odin och Tor samt andra ortnamn som Harga och Gutanäs tyda på, att bosättning-
en ägt rum före den kristna tidens början. Flera ord i estlandssvenskarnas språk äro också av mycket hög ålder. Svenska befolkningen i Estland var fordom vida mer utbredd, än vad den är i våra dagar.

Stora delar av Ösel, som förr i tiden hette Eysyssel och nu kallas Ejsel i de svenska bygderna, voro befolkade av svenskar. Hela den långsträckta halvön Svorbe (Sörve) i söder hade svensk befolkning, och ännu på 1600-talet talades svenska i större delen av Svorbe, och i de byar och gårdar, där svenska ej talades längre, visste folket berätta, att förr även där talats svenska. På andra ställen utvisa ännu ortnamnen, var svenskar varit bosatta. Sådana ortnamn äro Kihelkond (Kilegunde) och Rootsikül på västra kusten, ön Abro vid södra kusten samt flera andra namn på Rootsi och övriga svenska ortnamn på uddar och vid vikar kring hela Ösel. Det är möjligt, att hela ön eller alla dess tidigast bebodda delar varit svensk bosättning.

Kynö var i gamla tiden befolkad av svenskar, och där liksom inom Svorbe kan den vane forskaren ännu läsa i invånarnas anletsdrag, att de ha svensk härstamning. Manö och andra småöar och holmar ha likaså fått sina namn av svenskarna.

Moon synes av allt att döma varit bebodd av svenskar i äldre tider. Ännu för några årtionden sedan såg man och på sina håll kan man till och med i våra dagar få

se kvinnodräkter och en del andra saker, som vittna om folkets svenska anor.

Även på fastlandet söder om Matsalviken skola i gamla tiden ha funnits svenska bosättningar. Wik hette denna vik redan under vikingatiden, och efter den har hela västra distriktet fått sitt namn. Förmodligen har Matsalviken varit en mycket viktig tillflyktsort för vikingarna och befolkad av svenskar runt omkring. Ännu finnas där ortnamn, som tydligt vittna om svensk bosättning i dessa trakter. Mellan Matsalviken och Hapsalviken har det funnits flera byar och gårdar med svensk befolkning både vid kusten och längre inåt landet. En by i Rädal (Rotala] söder om Hapsal hette Wilkilby långt in i senare tider.

En av de allra största svenskorterna i Estland var Dagö förr i tiden. Enligt en gammal uppgift synas svenskar kommit dit från Gottland för att bosätta sig där. När de första svenskarna kommo till Dagö är likväl icke känt, kanske under vikingatiden, kanske förr. Hela norra delen av ön var fordom bebodd av svenskar, och största delen av socknen Röicks (Raika) innehades av svensk befolkning ända till år 1781, då icke mindre än 1200 personer av de svenska bönderna blevo uppsagda av godsägaren på Hohenholm och måste flytta ner till södra Ryssland, där de grundlade kolonien Gammal-Svenskby eller Gal-Svenskby vid floden Dnjepr. Där bo deras efterkommande än i dag. Prästgårdsbönderna i Röicks och bönderna i Kertel voro de enda svenska grupper, som stannade kvar på Dagö, men många av dessa flyttade i början av 1800-talet till Ormsö, Nuckö och Hapsal och andra orter, så att år 1850 endast omkring 290 personer svenskar voro kvar i dessa trakter på Dagö. Men även dessa och än mer de följande släktleden ha allt mer och mer lagt bort sina fäders tungomål och antagit estniskan som sitt dagliga språk. Numera finnas på Dagö blott få personer av svensk härstamning, som förstå svenska. Antagligen har största delen av Dagö en gång i tiden varit bebodd av svenskar.

Söder och öster om Hapsalsvikens inre delar bodde fordom svenskar, och det var huvudsakligen genom den stora pesten 1710, som de svenska byarna i dessa trakter blevo öde och därpå befolkades av ester. Den svenska bosättningen sträckte sig ett stycke öster om de nuvarande svenska kommunerna Sutlep och Rikull (Rickholtz), omfattade den nuvarande estniska kommunen Naiva (Neve) och synes en gång i tiden sträckt sig över hela Kors (Kreuz) kommun, dit Vipall (Wicherpal) även förr hört, samt också en stor del av socknarna St. Mathias och Kajal (Kegel). Laysby, Laydes (Leetse) var under medeltiden bebodd av svenskar, och Rågervik hette den svenska byn på motsatta sidan av denna halvö, där ryske tsaren sedan byggde staden Baltischport. Inom Kajal socken synas åtskilliga byar en gång i tiden varit bebodda av svenskar.

Många tecken tyda på, att flera ärar och orter på fastlandet av Estlands norra kust fordom tillhört svenskar och sannolikt även varit bebodda av svenskar. Namnen Ulfsö (Wulff), stora och lilla Wrangelsholm, Ramö vittna tydligt om svensk besittning. Detsamma göra även vikarna Papen Wik, Monk Wik och Kasper Wik, där ännu finnas spår av svensk bosättning. Namnet Kunda är ur gammalt skandinaviskt ord, och Maholm öster om Kunda har tydligen också varit svensk bosättning.

Några ortnamn längre in i landet häntyda likaledes på svensk bosättning i äldre tider.

Även i städerna, framför allt i Reval, Hapsal, Narva och Dorpat, funnos stora svenska kolonier under den tid Estland lydde under Sverige.

Den nuvarande bosättningen.

De orter, som helt eller delvis äro bebodda av svenskar och svenskars ättlingar för närvarande, äro följande:

Nuckö, bestående av de tre kommunerna Pasklep (Paschlep), Sutlep och Rikull (Rickholtz) med ön Odinsholm, Ormsö (Wormsö), Vipall (Wichterpal), Korkis, Rågåarna, Nargö, mindre kolonier i städerna Reval och Hapsal samt Runö i Rigaviken.

Nuckö.

Nuckö socken är den största svenska orten i Estland. Socknen är från Skåtanäs (Schotanäs) i söder till Spithamnuddens i norr närmare 30 kilometer lång och 8 till 10 kilometer bred.

1. PASKLEPVELDE (-kommun) eller Pasklup är 13 kilometer i längdriktning och ända till 10 kilometer brett. Detta veld omfattar hela halvön Nuckö, som i äldre tider var en fullt kringfluten ö, men numer på en större sträcka är sammanbunden med fastlandet. I söder gränsar Nuckölandet till Hapsalsviken. i väster till Osösund och bukten norr därom, i norr till Östersjön och i öster till Harbovike, Sutlepvelde och den gamla sjövikens, som i söder utmynnar i Hapsalsviken. Nuckölandet är flackt, till större delen skogfattigt. Lövskogar förekomma i de sydliga och västliga delarna, barrskog i någon nämnvärd grad endast mellan byarna Enby och Pasklep.

Byarna äro: Pasklep med 368 invånare, därav 196 svenskar och 172 ester, Enby med 226 invånare, därav 173 svenskar och 53 ester, Hosby med 48 invånare, därav

39 svenskar och 9 ester, Berkjas (Birkas) med 114 invånare, därav 26 svenskar och 88 ester, Österby med 216 invånare, därav 132 svenskar och 84 ester, Skåtanäs med 94 invånare, därav 25 svenskar och 69 ester, Kolanäs (Kullanäs) med gården Holmsa och Lickesholms (Lyckholms) godset inberäknade har 49 invånare, därav 23 svenskar och 26 ester, Gutanäs med prästgården och klockargården inberäknade har 136 invånare, därav 131 svenskar och 5 ester. Lill-Harga (Wööla) med Bisholms gård har 113 invånare, därav 7 svenskar och 106 ester, Stor-Harga med 88 invånare, därav 24 svenskar och 64 ester.

De gamla herrgårdarna Pasklep. (Paschlep) Birkas, Skåtanäs, (Schotanäs), Lickesholm (Lyckholm) och Bisholm äro av staten indragna och helt eller delvis styckade till småbruk.

Huvudnäringarna äro jordbruk och boskapsskötsel. Jordbruket drives i allmänhet efter föråldrade metoder. Enskifte är genomfört i de flesta byar och ägorna ligga, så vitt möjligt, i ett sammanhängande stycke. En medelstor bondgård har omkring 5 hektar öppen åkerjord, 20 hektar äng och 15 till 20 hektar betesmark. Treskiftesbruket är det vanliga i ordningsföljden råg, vårsäd och träde. Som vårsäd odlas vårråg, korn, havre, ärter och bönor, potatis, lin och här och var även hampa. Någon gång förekommer även vete.

Boskapsskötseln. En medelstor bondgård har vanligen 4 kor, 1 eller 2 hästar, mera sällan ett par dragare, 4 till 5 ungnöt, 10 får över vintern och ett par svin. Allt höfoder hämtas från naturliga ängar, som i många fall ligga långt borta från byn.

Binäringar. Invånarna i de flesta byar idka fiske för husbehov. Strömming, flundra (rödspotta), gädda och aborre äro de vanliga fisksorter, som fångas här. Sjöfarten med skutor är obetydlig.

De flesta bönder tröska sin säd med slaga, men inom kommunen finnas numer många tröskverk med häst-

kraft samt några ångtröskverk. Väderkvarnar användas för malning av alla slag.

Slöjden. Nästan allt vad som behöves för gårdens skötsel och invånarnas bruk tillverkas hemma, både manlig och kvinnlig slöjd idkas i alla gårdar.

Pasklepvelde har sin egen kommunalförvaltning. På kommunalstämma har varje man och kvinna, som fyllt 20 år, rösträtt. Kommunalrådet och skolrådet, som väljas på kommunalstämma, äga verkställande myndighet.

Inom kommunen finnas tre skolor, alla tvåspråkiga. De äro förlagda till Pasklep, Österby och Klockargården vid Gutanäs. Barnantalet i samtliga uppgår till 133.

Sedan hösten 1920 finnes en svensk folkhögskola med lantmannaskola och kurser i huslig ekonomi för flickor vid Birkas. Elevantalet uppgår för närvarande till 28 från så gott som alla svenskorter i Estland.

På en höjd mitt i velde ligger Nuckö gamla St. Katharina kyrka, sannolikt byggd i början av 1300-talet. De kyrkliga angelägenheterna avgöras på allmän sockenstämma, där alla tre kommunerna jämte Odinsholm äga röst rätt enligt samma grunder som på kommunalstämma.

Inom kommunen finnes en lokalavdelning av Svenska Odlingens Vänner. Dessutom har kommunen kommunalbibliotek vid Klockargården, Österby och Pasklep.

2. SUTLEPVELDE (-kommun) eller Sutlup är 7 till 8 kilometer långt och lika brett, gränsar i väster till sjö-viken och Nuckölandet, i norr till Rikullvelde och i öster och söder till estniska kommunen Pönal. Området är svagt kuperat, här och var beväxt med mindre lövskogar, och i öster utbreder sig ett barrskogsbälte. Jordmånen består på de flesta ställen av grovt kalkstensgrus och sandlera.

Byarna äro: Sutlup med 256 invånare, därav 142 svenskar och 114 ester, Klottap (Klottorp) med 139 invånare, därav 105 svenskar och 34 ester (dessa senare de så kal-

lade skobendre (skogsbönderna) och herrgårdsdrängarna), Dilhet (Digerslätt) med 106 invånare, därav 9 svenskar och 97 ester. De forna rent svenska byarna äro Derskon (Digerskogen), på estniska Metsküll, med 76 invånare, därav 4 svenskar och 72 ester, Klanema med 26 invånare, alla ester, Pärsåker (Pärsuküll) med 188 invånare, därav 4 svenskar och 184 ester, samt Inby med 132 invånare, därav 2 svenskar och 130 ester. De gamla svenska gårdsnamnen användas ännu nästan överallt i dessa byar.

De små gamla herrgårdarna Dilhet (Aulep), Sutlep och Klottap (Nömkull) äro indragna av staten och styckade till småbruk.

Huvudnäringarna och binäringarna äro i det stora hela desamma som i Pasklepvelde.

Ångröskverk finnas inom Sutlepvelde, men de flesta bönder tröska all sin säd med slaga.

Hemslöjd, både manlig och kvinnlig, idkas här i lika hög grad som i de andra svenska veldena.

Sutlepvelde har sin egen kommunalförvaltning, som arbetar efter samma förordningar, som gälla i Pasklepvelde.

I byn Sutlep finns en tvåspråkig skola och i Nyby en rent estnisk.

I kyrkligt hänseende hör Sutlepvelde till Nuckö pastorat, och prästen i Nuckö tjänstgör 3 eller 4 gånger om året i det lilla gamla träkapellet vid Sutlup.

En lokalavdelning av Svenska Odlingens Vänner finnes inom Sutlepvelde.

3. RIKULLVELDE (-kommun) eller Rickholtz är omkring 16 kilometer långt och på somliga ställen ända till 10 kilometer brett. Tillsammans med Sutlepvelde hette det i äldre tider Egeland. Det gränsar i söder till Sutlepvelde, i väster och norr till Östersjön och i öster till Nai-va (Neve), som också i forna tider var en svensk socken. Rikullvelde är den skogrikaste av svenskorterna i Estland. Blott i sydvästra delen är det kalt utmed kusten, i de öv-

riga delarna av velde omväxla yppiga barrskogar och lövskogar med varandra och omsluta byarna och åkerfälten på alla sidor.

Byarna äro: Höbring med 135 invånare, därav 134 svenskar och 1 este, de avlägsna enstaka gårdarna Prosta, Källskon och Bastabacka med tillsammans 36 invånare, alla svenskar, Gambyn med 122 invånare, alla svenskar, Luckslagge med 80 invånare, därav 71 svenskar och 9 ester, gården Ätsve med 8 invånare, alla svenskar, gården Långerback med 6 invånare, alla ester, Rikull herrgården (Rickholtz) med 46 invånare, därav 26 svenskar, 14 ester och 6 tyskar, Rikullbyn med 67 invånare, alla svenskar, Nyrae (statarboställe) med 21 invånare, därav 17 svenskar och 4 ester, Bäck sve med 7 invånare, därav 6 svenskar och 1 este, Haversve med 60 invånare, alla svenskar, Paj med 71 invånare, därav 63 svenskar och 8 ester, Rosta med 51 invånare, därav 50 svenskar och 1 este. Alla dessa byar och gårdar kallas gemensamt fravelde, emedan de ligga närmast herrgården.

Älbicken (Ölbeck) med 117 invånare, därav 116 svenskar och 1 este, Roslep eller Rolhop med 314 invånare, därav 312 svenskar och 2 ester, Bergsby eller Bårsbi med 139 invånare, alla svenskar, Spithamn eller Spithamb med 208 invånare, alla svenskar, Derham (Digerhamn) och Vadudden med tillsammans 14 invånare, alla svenskar. Dessa byar kallas bakvelde.

Huvudnäringarna äro jordbruk och boskapsskötsel. Jorden är karg och består till största delen av moränlager och sandmylla, på få ställen förekomma lerjordar. Enskifte är genomfört i hela kommunen. Brukningssättet är treskiftes, i samma ordningsföljd och med samma sädesslag som i de andra veldena inom Nuckö socken. Boskapsskötseln drives här efter samma metoder och till samma omfång som i de två föregående veldena. En god del av de naturliga ängarna består av blötvallsjord eller

blotavall, varifrån höet, upplagt i stackar, forslas hem på vintern.

Binäringar. Fiske av strömming och flundra (rödspotta) och delvis även torsk idkas av så gott som alla strandbor och delvis även av invånarna i de längre inåt belägna byarna. Gädda och aborre fångas även under vissa årstider. Den viktigaste binäringen här är sjöfarten, som för en del obesuttna invånare rent av är huvudnäringen. I hamnen Derham ligger en hel liten flotta segelskutor, som gå i frakt på Finland, Sverige och andra närliggande länder.

Både manlig och kvinnlig slöjd, inom och utom hus, idkas här överallt och för nästan alla slags behov.

Moderna åkerbruksredskap, såsom vändplog och fjäderharv, ha införts i stället för de gamla ådren och träharvarna. Vid herrgården finns ett ångtröskverk och i Höbring ett hästtröskverk. All säd males på väderkvarnar, som finnas flera stycken i varje by. Vid Källskon finns ett mindre tegelbruk och vid Bergsby har nyligen satts i gång ett litet sågverk, som drives med motor.

Rikullvelde har sin egen kommunalförvaltning, som skötes efter samma förordningar och lagar som i de andra kommunerna. Den nya kommunalstugan ligger i Rosta.

Inom kommunen finnas fyra skolor, som äro förlagda till Höbring, Bergsby, Roslep och Spithamn. I alla medelas undervisningen på svenska.

I kyrkligt hänseende hör Rikullvelde till Nuckö pastorat, och prästen i Nuckö tjänstgör i Rosleps kapell en söndag i varje månad samt tredje dag jul, tredje dag påsk och tredjedag pingst.

Inom Rikullvelde finnes även en lokalavdelning av Svenska Odlingens Vänner. Sockenbibliotek finnas i Höbring, Roslep och Bergsby.

Odinsholm hör i administrativt hänseende till Rikullvelde. Ön är närmare 8 kilometer lång och högst 2 kilometer bred. Skog saknas nästan helt och hållet.

Byn på Odinsholm räknar sju bönder, och folkmängden uppgår till 113 personer, därav 107 svenskar och 6 ester.

Jordbruket är mycket ringa. Fisket är invånarnas viktigaste näringsgren. Där fångas torsk, vassbuk, strömming och flundra (rödspotta). Odinsholmarna tjänstgöra även som lotsar på handelsfartyg, som komma förbi ön.

En ny skola har uppförts på Odinsholm under de senaste åren.

I Jesuskapellet på ön tjänstgör Nuckö präst en gång om året.

Ormsö (Wormsö).

Ormsö är den näst största av de nuvarande svenskorterna i Estland. Öns längd från sydost till nordväst är 18 kilometer och dess största bredd 6 kilometer. I öster skiljes ön från Nuckö genom Osösund, i söder begränsas den av en inre havsvik, i väster av Harrisund och i norr av Östersjön. Betydande barrskogar utbreda sig över vissa delar av ön och även lövskogar finnas här och var.

Byarna äro: Hullo eller Holo med 170 invånare, Rumpo med 120 invånare, Bynäs med 39 invånare, Bussby med 50 invånare, Förby med 215 invånare, Saxby med 145 invånare, Fällana med 72 invånare, Kärrslätt (Kyrkslätt) med 327 invånare, Borrby med 330 invånare, Nyby med 17 invånare, Håkabacken samt prästgården med 39 invånare, Rälby med 143 invånare, Dyby eller Diby med 117 invånare, Norrby med 117 invånare, Söderby med 128 invånare, Hosby med 88 invånare, Sviby med 382 invånare och herrgården Magnushov med 40 invånare. Godset är styckat och utdelat åt bönder. Av hela folkmängden, som uppgår till 2539 personer, äro omkring 300 personer ester, alla de övriga svenskar. Esterna äro bosatta i Sviby och vid Magnushov, några få familjer även i Norrby, Borrby och Kärrslätt.

Huvudnäringarna äro jordbruk och boskapsskötsel. Jordbruket drives med gammalmodiga redskap och efter

föråldrade metoder. Tegskifte är ännu rådande, bönderna i byn ha långa, på många ställen mycket smala tegar i alla gården runt omkring byn. Treskiftesbruket är det vanliga och går i ordningsföljden råg, vårsäd och träde. Samma slag av vårsäd, som odlas i Nuckö, användas även här. På en del ställen råder ännu tvåskiftesbruket, råg och träde. Där finns särskild åker för potatis och vårsäd.

Boskapsskötseln. En vanlig bonde har i medeltal 4 kor, 2 eller 3 dragare eller stutar, 2 hästar, 20 till 30 får och 2 till 3 svin. Allt hö hämtas från naturliga ängar, som även äro lagda i smala, långa tegar liksom åkrarna i gårderna.

Binäringar. Fisket är en för flera byar viktig binäring. Här fångas mest strömming, som till stor del säljes färsk i Hapsal, samt i mindre skala även flundra (rödspotta), gädda, ål och sill. Sjöfarten är för både besuttna och obesuttna invånare av ganska stor betydelse. Ormsöskutorna gå i frakt, framför allt med potatis, på Finland, Sverige och andra Östersjöländer.

Slöjden är allmän i varje gård, så gott som allt i hushållet och vid gårdens skötsel förfärdigas hemma. Tröskningen förrättas huvudsakligen med slaga. Även flera ångtröskverk finnas. Tre små sågverk finnas på ön, de gå för lokomobil. Kalkbränning bedrives i Saxby, Kärrslätt och Borrby. Ett mindre tegelbruk finnes i Sviby.

Av den obesuttna befolkningen söka många arbete och uppehälle i Sverige och Finland under sommaren och återvända hem på hösten. Andra gå till sjöss och ta anställning på främmande nationers fartyg. En del ge sig över till Amerika.

Ormsö utgör en kommun och har egen kommunalförvaltning, som skötes efter samma lagar och förordningar, som gälla i de övriga svenska kommunerna.

På ön finnas 5 svenska skolor, som äro förlagda till Hullo, Norrby, Borrby, Förby och Kärrslätt. Antalet skolpliktiga barn uppgår till omkr. 300. I Sviby finnes dessutom en estnisk skola.

Ormsö bildar egen kyrkoförsamling, som kallas St. Olai församling. Den gamla kyrkan, som är byggd på 1200-talet, ligger strax intill byn Hullo. Prästen här predikar någon gång även på estniska språket. Alla angelägenheter, som angå kyrkan och dess tjänare, avgöras på kyrkostämman.

Den grekisk-ortodoxa kyrkan uppförde 1888 egen kyrka på Ormsö. Den ligger i Hullo by. Dess anhängare uppgå numer endast till omkr. 100 personer.

En lokalavdelning av Svenska Odlingens Vänner finnes på Ormsö samt två sockenbibliotek, ett i prästgården och ett mindre i Kärrslätt, jämte ett litet skolbibliotek.

Vipall (Wichterpal).

Vipall gränsar i norr till Finska viken, i öster och söder till Kors (Kreutz) och i väster till Naiva (Neve) samt havsviken. Fordom var Vipallvelde en svenskspråkig kommun, under de sista årtiondena har svenska språket undanträngts av estniskan, ehuru befolkningen till största delen är av svenskt ursprung. En stor del av området är beväxt med vidsträckta barrskogar och på vissa sträckor finnas även lövskogar. En mindre å, som bildar avlopp för »Stormosan», flyter förbi gamla herrgården och utfaller i mynningen av Rogervik.

Kommunen omfattar 9 byar jämte det till småbruk sönderstyckade godset Wichterpal. De tidigare rent svenska byarna, som alla ligga utmed havsstranden, äro: Nesbiggja (Finsnäs) eller Nese, Kivra, Brask, Apleka, Musa eller Moseby och Keibo. Till den sistnämnda byn räknas även Majsvégardarna, fyra till antalet. Byarna Vipall och Tammes finnas ej mer. Antalet svenskar, som ännu tala eller åtminstone förstå sitt svenska språk, uppgår till 223 personer, fördelade på 45 bondgårdar och 27 andra lägenheter. Som hemmaspråk talas svenska dock endast i 1 gård i Kivra, 2 gårdar i Musa och 3 gårdar i Apleka.

Huvudnäringarna i Vipall äro åkerbruk och boskaps-

skötsel, som drivas till samma omfång och efter samma metoder som i Nuckö. Enskifte är även här genomfört och brukningssättet är treskiftes. Sädesslagen äro desamma. Den mest betydande binäringen är fisket. Strömming och flundra (rödspotta) äro de vanligaste fiskarterna vid Vipallstranden. Sjöfarten är av ringa betydelse.

Slöjden, både den manliga och den kvinnliga, idkas överallt i Vipall. Särskilt omhuldat är knyppling (knipol).

Vipallvelde har egen kommunalförvaltning.

Sedan 1920 finns en svensk folkskola i kommunen, den är numer förlagd till gamla herrgården och sammanlänkad med den estniska skolan därstädes.

I kyrkligt hänseende hör Vipall till Kors (Kreutz) pastorat, fastän prästerna där upphört att begagna sig av svenska språket vid gudstjänsten och nattvardsundervisningen.

Korkis (Kurks).

Byn med detta namn är belägen vid Rogervik och gränisar i söder och väster till Kors (Kreutz), i öster till St. Mathias. Skogar och ängsmarker omgiva Korkis på tre sidor och på den fjärde löpa åkrar och betesmarker ända fram till havsstranden. Jordmånen består av kärrmylla, grus och sandlager samt något lera. På många ställen är den särdeles god.

Huvudnäringarna äro jordbruk och boskapsskötsel. Samma arbetsmetoder som i de andra svenskorterna användas också här. Enskifte är genomfört i byn, och den lilla gamla herrgården Kurks, som för ett par mansåldrar ännu var bondjord, har av staten styckats och utskiftats i småbruk. Brukningssättet är treskiftes. Fisket utgör en viktig binäring.

Folkmängden i Korkis uppgår till 200 personer, därav $\frac{3}{4}$ svenskar som ha svenska till hemmaspråk.

Liksom på andra orter inom den svenska bosättningen idkas även här slöjd, både manlig och kvinnlig.

Korkis hör till Padis Klosters kommun.

År 1909 öppnade Svenska Odlingens Vänner en privat svensk skola för Korkisbarnen, som förut måst besöka den avlägsna estniska skolan i Kors. Sedan uppförde Korkisbönderna med Svenska Odlingens Vänner's bistånd eget skolhus i byn, och efter år 1918 erhöll denna skola samma ställning som statens andra folkskolor. På grund av det ringa barnantalet gå Korkisbarnen för närvarande i Vipalls svenska skola, där internat är inrättat för dem. I kyrkligt hänseende hör Korkis till Kors pastorat.

Rågöarna.

Stora och Lilla Rågö ligga i havsviken, som kallas Rogervik. Detta namn använda Rågöborna även om den lilla staden Baltischport på fastlandet, emedan staden är byggd vid den plats, där byn Rogervik låg i äldre tider. Stora Rågö, den västliga ön, och Lilla Rågö, den östliga, äro vardera omkr. 7 kilometer långa och $2\frac{1}{2}$ kilometer breda. Sundet, som skiljer dem åt, är på den smalaste punkten endast $\frac{1}{2}$ kilometer brett, men sundet mellan Lilla Rågö och halvön, där Baltischport ligger, är mellan 2 och 3 kilometer brett och mycket djupt. På Lilla Rågö finns lövskog här och var, Stora Rågö är mera skogfattigt. Jordmånen är kalkstensgrus och på låglänta ställen slam och sand.

Byarna äro: Lillbyn med 80 invånare och Storbyn med 90 invånare på Lilla Rågön, Storbyn med 105 invånare, Åsbyn med 55 invånare och Bisagjärdsbyn med 30 invånare på Stora Rågön. Folkmängden på båda öarna uppgår således till 360 personer, alla svenskar.

Huvudnäringarna på Rågöarna äro jordbruk och boskapsskötsel. Tegskifte är ännu rådande på båda öarna, och såväl åkertegarna som tegarna i ängarna äro på somliga ställen mycket smala och långa. Treskiftesbruket är det vanliga och samma sädesslag, som användas på andra svenskorter odlas även här.

Den viktigaste binäringen på Rågöarna är fisket. Fång-

sterna av vassbuk ge Rågöbon ett gott tillskott i hushållets inkomster. Lotsning av stora handelsfartyg in till hamnen i Baltischport kan även kallas en binäring för många invånare på Rågöarna.

Slöjden, såväl den manliga som den kvinnliga, har på Rågöarna gammal hemortsrätt. Nästan allt tillverkas hemma. Rågöspetsarna, som kallas »knitingjar» på öarna, äro en gammal och kärt omhuldad hemslöjd.

Rågöarna ha egen gemensam kommunalförvaltning.

Skolan, som ligger i Storbyn på Lilla Rågö, är gemensam för båda öarna, och barnen från Stora Rågö ro över sundet eller gå på isen till skolan.

Förr hörde Rågöarna i kyrkligt hänseende till Kors (Kreutz), numera höra de till St. Mikaelsförsamling i Reval. Prästen i denna församling predikar en gång i månaden på Rågöarna. På vardera ön finnes ett kapell.

En lokalavd. av Svenska Odlingens Vänner finns även här.

Rågöarna höra direkt under estniska staten och betala skatt enligt de gamla privilegierna.

Nargö.

Nargö är den östligaste av de svenska öarna vid Estlands kuster och ligger 1½ mil nordväst från Reval i Finska viken. Öns längd från söder till norr är 9 kilometer och dess största bredd är 5 kilometer. Grunden består av flygsandsbankar, kärr och flacka ljungbeväxta hedar. En vacker doftande barrskog betäcker större delen av ön och lövskog förekommer i icke så liten utsträckning. På östra sidan finnas spår av en parkanläggning från fordom, där stadsbor om sommaren anordna folkfester på sina utflykter. Platsen, som är vacker och inbjudande, kallas än i dag »Danska kungens trädgård». I Stora byn kan man ännu se fästningsvallar från den äldre medeltiden eller en ännu avlägsnare tid.

Byarna äro: Storbyn på södra udden och Lillbyn eller Bakbyn på östra sidan. Före 1914 uppgick invånarean-

talet till 410 personer svenskar samt några estniska familjer. Vid krigsutbrottet utrymdes ön och invånarna flyttade bort. År 1919 återkom största delen till Nargö, vars folkmängd nu uppgår till närmare 300 personer.

Jordbruket är av ringa betydelse. Här odlas dock råg, vete, korn, havre och potatis. En företagsam öbo har under de sista åren med god framgång börjat införa modernare brukningsmetoder.

Hövallarna äro så knappa, att ett hushåll ej kan underhålla mera än en ko.

Huvudnäringen på ön är fisket. Vid stränderna fångas torsk, vassbuk, strömning och flundra (rödspotta). Fångsterna avyttras i Reval, transporten dit har under de sista åren mycket underlättats genom insättandet av motorbåtar, som flera öbor lagt sig till med.

Lotsning av handelsfartyg in till och ut från Reval ger Nargöbon en god biförtjänst. Dessutom är Nargö på grund av sitt friska läge ute i havet en omtyckt badort för stadsbor, som i stort antal söka sig hit ut och därigenom bereda invånarna på ön en biförtjänst.

Nargö bildar en kommun med egen kommunalförvaltning.

En skola har efter kriget och dess förödelse återupprättats för befolkningens barn. Vid skolan finnes även ett svenskt lånebibliotek, som anlitas flitigt under de långa vinterkvällarna.

I kyrkligt hänseende hör Nargö till St. Mikael's svenska församling i Reval, vars präst tjänstgör två, tre gånger varje sommar på ön.

Nargö är fästningsområde.

| Reval och Hapsal.

Svenskarnas antal i Reval uppgår till omkr. 500 personer. De äro fördelade på en mängd olika yrken och sysselsättningar, en betydande del utgöres av tjänsteflickor, som från landet sökt sig in till staden.

Reval, landets huvudstad, utgör även centrum för

svenskarnas bildningssträvanden i Estland. De sakna egen kommunalförvaltning, men de ha under några år haft egen representant i riksdagen och bland stadsfullmäktige. I Reval är även Svenska Folksekretariatet, som har till uppgift att bevaka svenskarnas kulturella intressen och, där så provas nödigt, föredraga ärenden inför regeringen.

Sedan 1917 ha svenskarna här egen av staden underhållen officiell sexklassig svensk folkskola, som berättigar utexaminerad elev till direkt inträde vid statens gymnasier (läroverk). Svenskarna ha sedan gammalt haft egen församling och kyrka, St. Mikael's kyrka, i Reval med egen präst. Alla angelägenheter, som röra kyrkan och dess tjänare, avgöras på kyrkostämman.

Vad den andliga odlingen för övrigt beträffar, så ha Svenska Odlingens Vänners överstyrelse och Svenska Folkförbundets styrelse även sitt säte i Reval. Årligen hållas här flera svenska möten och fester, som i sin mån vilja befrämja bildningsarbetet. Vid skolan finnes ett svenskt lånebibliotek.

Sedan år 1918 utkommer här estlandssvenskarnas enda tidning Kustbon i en upplaga på 1.000 exemplar, och sedan 1903 utgives i Reval kalender eller almanacka för svenskarna i Estland.

Svenskarnas antal i Hapsal uppgår till omkr. 70 personer, fördelade på olika yrken och sysselsättningar. De sakna ännu svensk skola.

Runö.

Runö ligger i Rigaviken, 65 kilometer från Estlands fastland och 55 kilometer från Ösel. Närmaste punkt på fastlandet är Kurlands nordligaste spets Domesnäs. Ön är 5½ kilometer lång och 3½ kilometer bred. Västra delen av Runö är lågländ, östra området utgöres av sandmo, som till största delen är beväxt med yppig barrskog, här och var uppblandad med lövskog. Jordmånen består

huvudsakligen av sandlager, undantagsvis förekomma mylla och lera på några ställen. Högsta punkten på ön är Haubjerre och i ett kärr i närheten, Haubjerrskjarre, långt in på ön synas ännu resterna av ett drakskepp från forntiden.

Mitt på ön ligger byn, som räknar 27 gårdar med ett invånareantal av 276 personer.

Näringarna på Runö äro jordbruk, boskapsskötsel, säl-skytte och fiske. Tegskifte är ännu rådande och jorden brukas enligt gamla, enkla metoder. En bonde på Runö har 6 mjölkkor, 2 kvigor och lika många hästar, 10 får och 3 svin över vintern samt rikligt med fjäderfä. Den viktigaste näringsgrenen för Runöborna är sälsskytte. Sedan gammalt ha de brukat idka säljakt långt uppefter fastlandskusten vissa årstider, medan det är öppet vattnet, och på vintern långt ut på Rigavikens isfält. Späcket säljes och skinnen, som torkas i stuguröken, användas till skor och andra nödvändighetsartiklar. Slöjden, både den manliga och den kvinnliga, står mycket högt på Runö, särskilt högt uppdrivna äro en del handarbeten, som tillverkas av Runökvinnorna.

Runöborna ha sedan gammalt sin egen kommunalförvaltning. Samhällets allmänna angelägenheter avgöras på »landskapet», som sammankallas av en på tre år vald »länsman». »Länsman» biträdes i sitt kall av en skrivare och fyra bisittare. Den, som verkställer »länsmans» befallningar, kallas »rull». Denna befattning räcker ett år för innehavaren och går från gård till gård runt hela byn. En estnisk kommandant är bosatt på Runö, och han är även gränschef, skogvaktarchef och estniska statens tjänsteman på ön.

Som skollärare tjänstgör Runö präst, vanligen en man från Sverige. Finns ingen präst, måste klockaren undervisa barnen, vilkas antal uppgår till omkr. 25. Lärarebefattningen avlönas av estniska staten.

Runö bildar egen kyrkoförsamling, och prästen tjänstgör i den nya stenkyrkan regelbundet varje söndag.